

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ – ЗАСНОВАНИЙ У 1947 р.
ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КИЇВ • 1•2026

Головний редактор

ЧАБАЙ В. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

Редакційна колегія

БОЛТРИК Ю. В. – кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БУЙСЬКИХ А. В. – доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ГАРДІ С. Е. – PhD, Альянс для боротьби зі злочинністю в інтернеті, Велика Британія

ДЖІНДЖАН Ф. – професор, доктор хаб., Університет Сорбонни, Париж-1, Франція

ЗАЛІЗНЯК Л. Л. – професор, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

КАЙЗЕР Е. – професор, доктор хаб., Вільний університет Берліна, Німеччина

МОТУЗАЙТЕ МАТУЗЕВІЧУТЕ (КІН) Г. – професор, PhD, Вільнюський університет, Литва

ОТРОЩЕНКО В. В. – професор, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ПЛАВІНСЬКИЙ М. О. – кандидат історичних наук, Варшавський університет, Польща

ПОТЄХІНА І. Д. – кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України, Україна

РАБІНОВІЦ А. – PhD, Техаський університет в Остіні, Сполучені штати Америки

ФОРНАСЬЄ Й. – професор, доктор, Галле-Віттенберзький університет імені Мартіна Лютера, Німеччина

ШЕВЧЕНКО Т. М. – кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України (відповідальний секретар)

ШНЕЕВАЙС Є. – доктор хаб., Центр археології Ляйбніца, Німеччина

ARHEOLOGIA

SCIENTIFIC JOURNAL – FOUNDED IN 1947
FREQUENCY: QUARTERLY

KYIV • 1•2026

Editor-in-Chief

CHABAI V. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Editorial Board

BOLTRYK Yu. V. – PhD in History, Institute of Archaeology NAS of Ukraine

BUISKYKH A. V. – DSc., Institute of Archaeology NAS of Ukraine

DJINDJIAN F. – Professor, Dr. Hab., University of Paris 1 Pantheon Sorbonne, France

FORNASIER J. – Professor, Ph.D., Martin Luther University Halle-Wittenberg, Germany

MOTUZAITĖ MATUZEVIČIŪTĖ (KEEN) G. – Professor, Ph.D., Vilniaus universitetas, Lithuania

HARDY S. A. – PhD., Alliance to Counter Crime Online, United Kingdom

KAISER E. – Professor, Dr. Hab., Institute of Prehistoric Archaeology Freie Universität Berlin, Germany

OTROSHCHENKO V. V. – Professor, DSc., Institute of Archaeology NAS of Ukraine

PLAVINSKI M. O. – PhD in History, University of Warsaw, Poland

POTEKHINA I. D. – PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

RABINOWITZ A. – PhD in Classical Archaeology, The University of Texas at Austin, USA

SHEVCHENKO T. M. – PhD in History, Institute of Archaeology NAS of Ukraine (Executive Secretary)

SCHNEEWEISS J. – Dr. Hab., Leibniz-Zentrum für Archäologie, Germany

ZALIZNIAK L. L. – Professor, DSc., Institute of Archaeology NAS of Ukraine

ЗМІСТ

CONTENTS

Статті

- МАНЬКО В. О., ТЕЛІЖЕНКО С. А. Крем'яний комплекс шару 4 стоянки Фатма Коба, Крим, Україна
ПУКЛІНА О. О. Розписний скляний посуд з Ольвії Понтійської
СІКОЗА Д. М. Комплекс гунського часу з пониззя Дніпра
АКСЬОНОВ В. С. Катакомби особливого типу Верхньосалтівського некрополя

Articles

- 5 MANKO V. O., TELIZHENKO S. A. Flint Artefacts of Layer 4 at the Fatma Koba Site, Crimea, Ukraine
18 PUKLINA O. O. Painted Glassware from Olbia Pontica
28 SIKOZA D. M. Hun Assemblage from the Dnipro River Lower Region
46 AKSIONOV V. S. Catacombs of a Specific Type within the Verkhni Saltiv Necropolis

Публікації археологічних матеріалів

- ЛИСЕНКО С. Д., ЛИСЕНКО С. С. Комплекси кінця пізнього бронзового та раннього залізного віку Войцехівського могильника (за матеріалами досліджень 2013 р.)
ЧЕЧУЛІНА І. О. Чорнолаковий посуд у зібранні античної колекції Старого музею (Берлін, Німеччина): погляд із Північного Причорномор'я
САВЕЛЬЄВА К. С., САВЕЛЬЄВ О. К. Світильники з римської цитаделі Тіри

Publications of Archaeological Materials

- 65 LYSSENKO S. D., LYSSENKO S. S. Late Bronze and Early Iron Age Assemblages of the Voitsekhivka Cemetery (based on research of 2013)
92 CHECHULINA I. O. Black-Glazed Ware in the Collection of Classical Antiquities of the Altes Museum (Berlin, Germany): Perspectives from the Northern Black Sea Region
106 SAVELIEVA K. S., SAVELIEV O. K. Lamps from the Roman Citadel of Tyras

*До історії
стародавнього виробництва*

БУЦЬКИЙ І. М., МИШУСТА О. В. Технологічні традиції виготовлення кераміки населення фіналу доби бронзи в басейні р. Самара

*To the History
of Ancient Crafts*

125 BUTSKYI I. M., MYSHUSTA O. V. Technological Traditions of Ceramics Production of the Final Bronze Age Population in the Samara River Basin

Історія науки

ПОПЕЛЬНИЦЬКА О. О. Кременний наконечник дротика доби бронзи з Криму

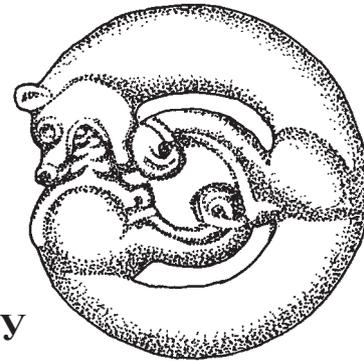
History of Science

142 POPELNYTSKA O. O. A Bronze Age Flint Dart Point from Crimea

С. Д. ЛИСЕНКО, С. С. ЛИСЕНКО

КОМПЛЕКСИ КІНЦЯ ПІЗНЬОГО
БРОНЗОВОГО ТА РАННЬОГО ЗАЛІЗНОГО ВІКУ
ВОЙЦЕХІВСЬКОГО МОГИЛЬНИКА

(за матеріалами досліджень 2013 р.)

Статтю присвячено публікації та аналізу матеріалів доби пізньої бронзи й раннього залізного віку з досліджень Фастівської археологічної експедиції на території Войцехівського могильника у 2013 р. На різних ділянках пам'ятки було розкопано три курганоподібні підвищення. Один курган є ритуальним комплексом, можливо, кенотафом білогородівського часу; два інших виявилися природними підвищеннями, у які було впушено об'єкти доби пізньої бронзи та раннього залізного віку. У статті також опубліковано та проаналізовано комплекс металевих виробів, виявлений у орному шарі курганної групи 6. Більшість цих знахідок може бути датована періодом *BrD–HaA* та, ймовірно, являє собою розораний скарб цього часу.

Ключові слова: Волинь, Войцехівський могильник, доба пізньої бронзи, ранній залізний вік, комарівська культура, кургани.

Войцехівський могильник¹ (Колодяжне 2)² є однією з найбільш значущих пам'яток доби пізньої бронзи східної частини Лісостепової Волині. Пам'ятка розташована на лівому бере-

© ЛИСЕНКО Сергій Дмитрович, 2026 — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології енеоліту — бронзової доби, Інститут археології НАН України, ORCID 0000-0001-9624-0364, suraganga1@gmail.com

© ЛИСЕНКО Світлана Станіславівна, 2026 — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології енеоліту — бронзової доби, Інститут археології НАН України, ORCID 0000-0001-6713-6074, sspssl@gmail.com

© Інститут археології НАН України, 2026

¹ У літературі відомий також як «Колосівський могильник», за сучасною назвою населеного пункту у Хмельницькій обл.

² Наскрізна нумерація пам'яток біля с. Колодяжне наводиться за: Манігда, Лисенко 2014.

Ця стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

зі р. Случ (права притока Горині — права притока Прип'яті — права притока Дніпра) між смт Миропіль, с. Колодяжне Житомирського р-ну Житомирської обл. та с. Колосівка (колишня Войцехівка) Шепетівського р-ну Хмельницької обл.³ (рис. 1: 1). Могильник складається із 17 курганних груп, що в сукупності містять більше ста курганів (Гамченко 1924, спр. 46–47; Левицький 1930, с. 159–162; Гончаров 1948, с. 7–8; Лысенко, Лысенко 2011) (рис. 1: 2).

Розкопки пам'ятки розпочав у 1924 р. С. С. Гамченко та продовжила у 1949 р. О. Ф. Лагодовська; загалом було досліджено 16 курганів у курганній групі № 1 та один — у курганній групі № 2 (Гамченко 1924; Лагодовская (б. р.), спр. 34–35; Лагодовська 1948; Лагодовська, Захарук 1956). У 2011–2012 рр. розкопки на могильнику відновила Фастівська археологічна експедиція (ФАЕ); у курганній групі № 3⁴ були розкопані чотири кургани (Лисенко, Лисенко 2024).

Більшість досліджених на могильнику поховальних комплексів належать до класичних горизонтів комарівської культури тшинецького культурного кола (ТКК) епохи пізньої бронзи (середина — третя чверть II тис. до н.е.) (Гамченко 1924; Лагодовська 1948; Лагодовська,

³ До адміністративно-територіальної реформи 2020 р. смт Миропіль та с. Колодяжне належали до Романівського (колишнього Дзержинського) р-ну Житомирської обл., а с. Колосівка — до Полонського р-ну Хмельницької обл.

⁴ Прийнята нами у 2011–2013 рр. наскрізна нумерація курганних груп Войцехівського могильника продовжує нумерацію курганних груп у звіті С. С. Гамченка за 1924 р., на яких він провів розкопки (Гамченко 1924, спр. 46, с. 66–94). Ця нумерація не збігається з нумерацією на карті розташування курганних груп у с. Колодяжне, складений І. Ф. Левицьким (рис. 1: 2; Гамченко 1924, спр. 47; Левицький 1930, с. 161); групі № 1 Войцехівського могильника, за рукописом С. С. Гамченка, на цій карті відповідає група V, а групі № 2 — група VI. Група № 3, досліджена у 2011–2012 рр., на карті І. Ф. Левицького позначена не була.

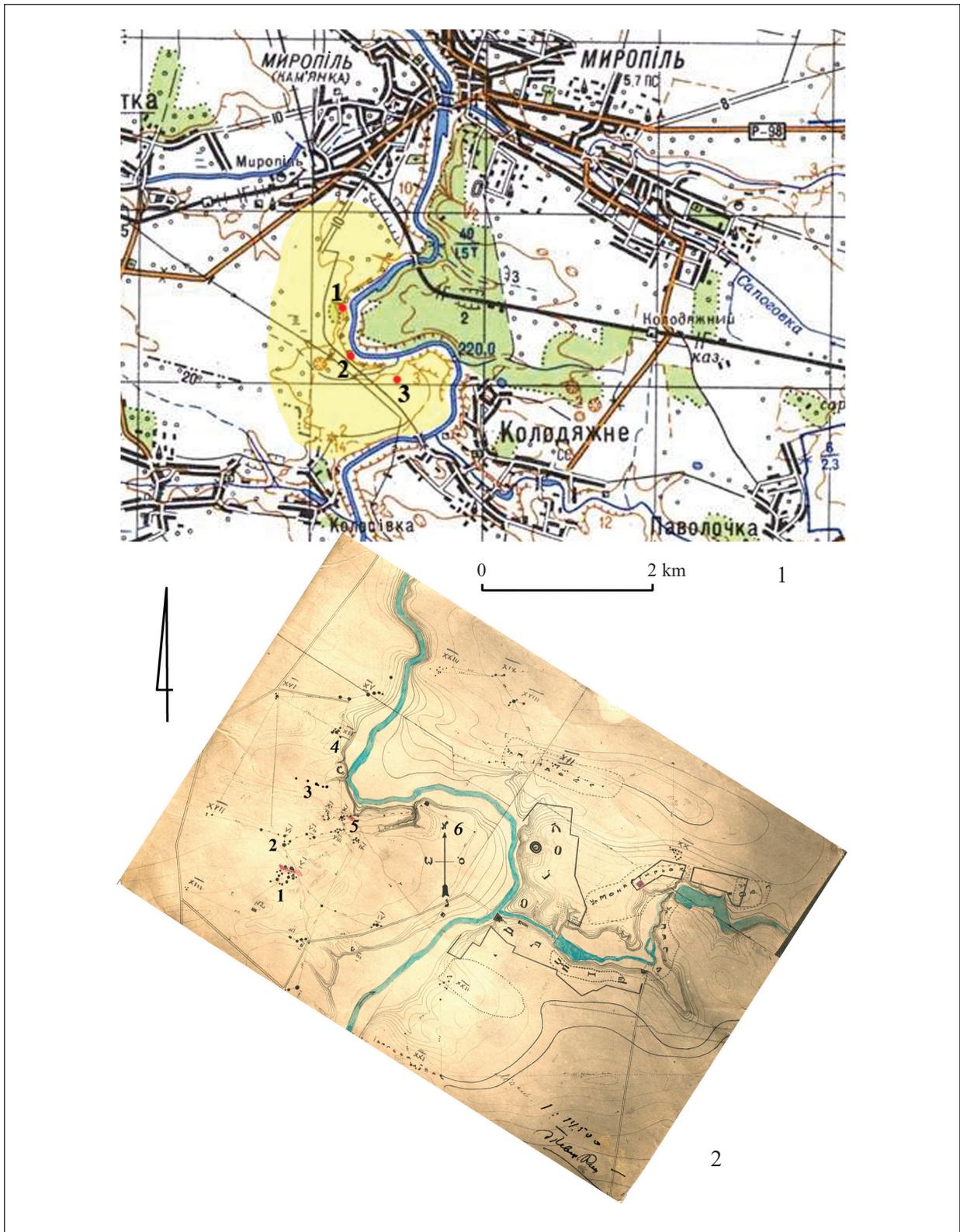

Рис. 1. Войцехівський могильник: 1 — поле між населеними пунктами Миропіль, Колодяжне та Войцехівка, на якому розташований Войцехівський могильник (арабськими цифрами позначені розкопки № 1–3, 2013 р.); 2 — схема розташування курганних груп між смт Миропіль, селами Колодяжне та Войцехівка (з архіву С. С. Гамченка; складено І. Ф. Левцьким; доповнення 2011–2013 рр.; арабськими цифрами позначені курганні групи, на яких проводилися розкопки)

Fig. 1. Voitsekhivka cemetery: 1 — field between settlements Myropil, Kolodiazhne and Voitsekhivka, where the Voitsekhivka cemetery is located (excavations nos. 1–3, 2013 are marked with Arabic numerals); 2 — scheme of the location of the barrow groups between Myropil, Kolodiazhne and Voitsekhivka (from the archive of S. S. Hamchenko; compiled by I. F. Levytskyi; with additions of 2011–2013; mound groups on which excavations were carried out are marked with Arabic numerals)

Захарук 1956; Лисенко, Лисенко 2024). Були також виявлені кам'яні скрині із похованнями культури кулястих амфор (Гамченко 1924, спр. 46, с. 95-109; Левицький 1929; 1930; Свешников 1983, с. 32-34, табл. XIII). Могильнику доби бронзи передувало поселення трипільської культури етапу СІ (городського типу) (Лагодовская 1954; Бурдо 2004, с. 103-104).

У 2013 р. розкопки ФАЕ на могильнику були продовжені. На різних ділянках досліджено ще три курганоподібні підвищення (рис. 1: 1). Виявлено комплекси заключного етапу періоду пізньої бронзи та раннього залізного віку.

Розкоп 1 (2013 р.)

Розкоп № 1 (рис. 1: 1/1; 2) було закладено на місці курганоподібного підвищення, розташованого на відстані 1,2 км на південь від смт Миропіль, на північний схід від курганної групи № 3. На час досліджень землі належали до селищної ради смт Миропіль. Неподалік на полі спостерігається ще кілька невеликих підвищень, виділених разом із розкопаним курганом № 1 у курганну групу № 4. На північ від кургану, за лінією захід — схід, проходить глибока балка, що впадає в долину р. Случ. Імовірно, цей курган позначений на схемі І. Ф. Левицького як крайній південно-східний курган групи XIV (рис. 1: 2/4).

Курган розкопано вручну із залишенням хрестоподібної брівки, орієнтованої за сторонами світу. Репер (R_0) розміщено в центрі кургану, у візуально найвищій точці насипу, у центрі хрестоподібної брівки. Квадрати в межах кожного сектора були марковані буквами кириличного алфавіту (Зх — Сх) та арабськими цифрами (Пн — Пд) у напрямках від R_0 . Загальна площа розкопу становила 144 м².

Діаметр кургану 12 м, висота 0,3 м над сучасною поверхнею (рис. 2). Насип однорідний, зведений із темно-сірого суглинку. Під насипом виявлено чотири об'єкти.

Об'єкт 1 — розвал ліпного горщика (посудина № 1)

Об'єкт розташований у південно-східному секторі, у квадраті В/1 (рис. 2: 1). Переважна більшість фрагментів посудини було розчищено на рівні $-0,87$ м від R_0 . Площа скупчення — $1,1 \times 0,6$ м; орієнтоване за лінією північ — південь. Північно-західний край скупчення перекивав південно-східний кут об'єкта № 2.

Посудина сильно фрагментована (рис. 3: 4). Корпус асиметричний. Вінця по колу відігну-

ті різною мірою — від дуже слабко й плавно відігнутих (практично вертикальні) до майже лійчастих. Край вінець трохи заокруглений і сплющений під різними кутами. Тісто з домішкою жорстви, включеннями блискіток слюди. Колір сірий, темно-сірий, чорний. Поверхня шорстко-загладжена, місцями — ретельно загладжена, підлощена. Діаметр вінець, що підлягає реконструкції, — близько 250 мм, корпусу — близько 275 мм. Реконструйована висота горщика — не менше 290 мм.

Об'єкт 2 — ритуальне (?) вогнище (рис. 2)

Об'єкт розташований у центрі східної частини кургану. У плані являє собою шестигранник із заокругленими кутами, розмірами $4,5 \times 4,4$ м. Об'єкт має серповидний перетин. Глибина в центрі 1,7 м від R_0 ; рівень фіксації $-0,9$ м. Дно було обмазано тонким шаром рідкої глини та обпалене. Чашу об'єкта заповнювали шари перепаленого деревного вугілля та золи, сумарна товщина яких у центрі сягала 0,25 м. Із заповнення об'єкта походять невиразний фрагмент ліпної посудини епохи пізньої бронзи та крем'яний відщеп. У придонній частині недалеко від східного краю об'єкта виявлено фрагмент плічка ліпної посудини № 2.

Посудина № 2 — фрагменти верхньої частини великого горщика білогрудівського типу (рис. 3: 3). Фрагмент плічка знайдено в об'єкті № 2; ще один фрагмент плічка і шийки виявлено на стародавньому горизонті на північ від об'єкта. Тісто з домішкою піску. Колір чорний, темно-сірий. Поверхня загладжена. По плічку посудина орнаментована підокруглим валиком, відтягнутим у місці кріплення джгута (?). Діаметр корпусу по валику — близько 300 мм; діаметри шийки та корпусу, що реконструюються, — близько 270 та 310 мм відповідно.

Об'єкт 3 — скупчення обпаленого каміння (рис. 2; 4: 2)

Об'єкт розташований у південно-західному секторі, переважно у квадраті А/3, на південь від об'єкта № 4. Площа скупчення $1,2 \times 0,7$ м; орієнтоване за лінією ПнПнЗх — ПдПдСх. Рівень залягання більшої частини каміння $-0,6$ м від R_0 . На захід від каміння, на площі $0,4$ м у діаметрі зафіксовано прожар і скупчення деревного вугілля. Серед каменів знайдено фрагмент вінець ліпної посудини № 3.

Посудина № 3 — слабопрофільована посудина тшинецького типу, фрагмент вінець (рис. 4: 1). Вінця трохи відхилений назовні; край зрізаний під кутом близько 30° і сплюще-

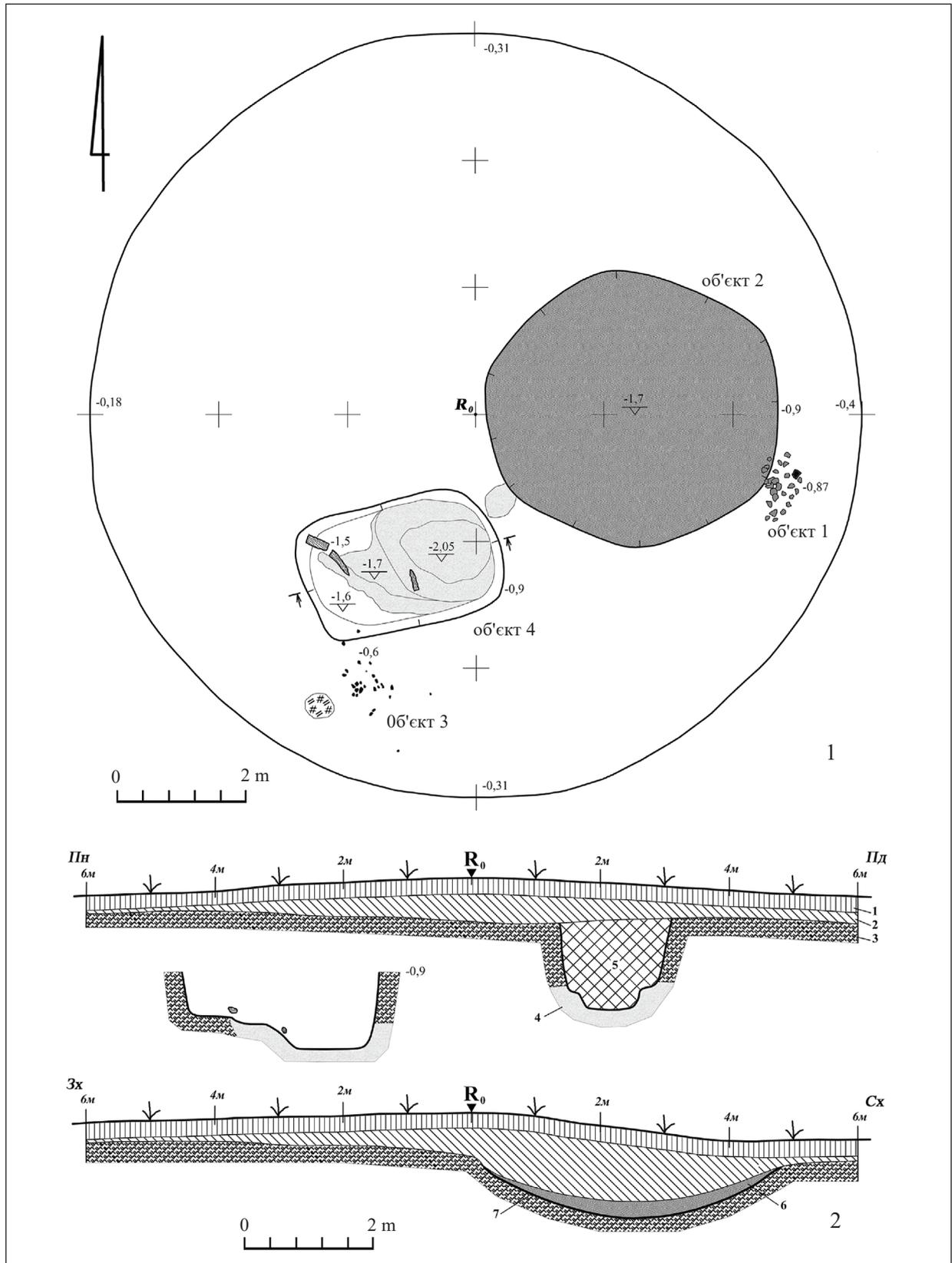

Рис. 2. Войцехівка, курганна група 4, курган 1 (2013): 1 — план; 2 — профілі бровок (1 — орний шар; 2 — темно-сірий суглинок насипу; 3 — жовтувато-оранжевий материковий суглинок; 4 — біла глина з вкрапленнями природної жорстви; 5 — заповнення об'єкта 4; 6 — золисто-вуглиста лінза; 7 — слабо прожарена глиняна обмазка)

Fig. 2. Voitsekhivka, barrow group no. 4, barrow no. 1 (2013): 1 — a plan; 2 — profiles of the baulks (1 — ploughed layer; 2 — dark grey clay loam of the mound; 3 — yellowish-orange natural loam; 4 — white clay with inclusions of natural debris; 5 — filling of the object no. 4; 6 — ash-coal lens; 7 — weakly fired clay coating)

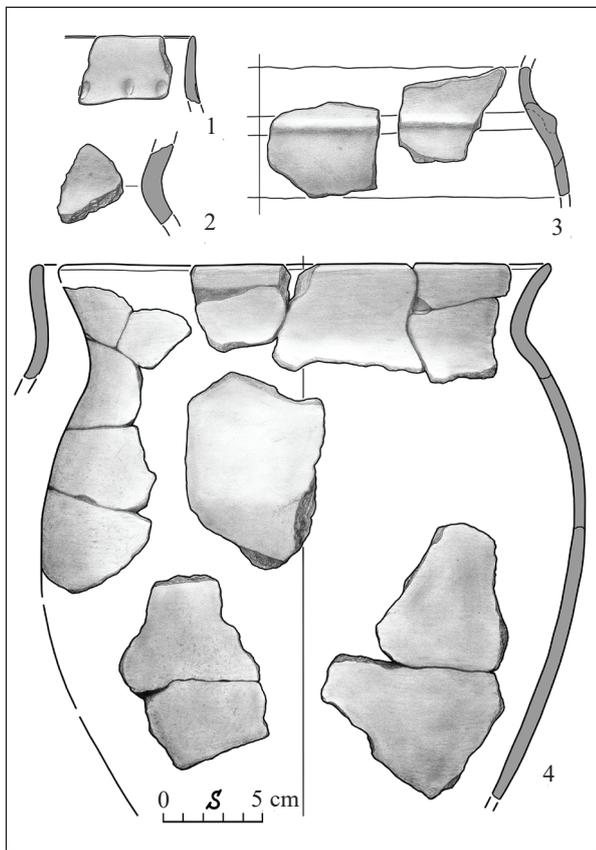

Рис. 3. Войцехівка, курганна група 4, курган 1 (2013), кераміка доби пізньої бронзи: 1–2 — насип; 3 — об'єкт 2; 4 — об'єкт 1
 Fig. 3. Voitsekhivka, barrow group no. 4, barrow no. 1 (2013), Late Bronze Age pottery: 1–2 — embankment; 3 — object no. 2; 4 — object no. 1

ний. Тісто з домішкою жорстви, піску. Колір помаранчевий. Поверхня ангобована (?), заглажена. Діаметр вінець — близько 215 мм.

Об'єкт 4 — яма (кенотаф?) (рис. 2)

Об'єкт розташований у південно-західному секторі, у квадратах А — Б/1–2. Яма підпрямокутна у плані. Розміри — 3 × 2 м. Зорієнтована за лінією ЗхПдЗх — СхПнСх. Глибина коливається від –1,6 м від R_0 (у західній частині) до –2,05 м (у східній частині); рівень фіксації –0,9 м від R_0 . Дно нерівне, являє собою білу каолінову глину із значною домішкою природної жорстви. Заповнення об'єкту мішане, вуглисте. У заповненні трапляються залишки обгорілих дерев'яних плах. Із заповнення походить невиразний фрагмент ліпної посудини доби пізньої бронзи. За розмірами та формою ями можемо припустити, що об'єкт є похованням-кенотафом (?).

Із насипу кургану походять близько 80 фрагментів ліпних посудин доби пізньої бронзи — раннього залізного віку (рис. 3: 1–2; 4: 3–9); значну частину кераміки можна віднести до класичних горизонтів ТКК (рис. 4: 3–9). Виявлено також

33 крем'яні вироби, що належать до періодів верхнього палеоліту — мезоліту, неоліту — енеоліту, енеоліту — бронзи, серед яких біфасіальне шліфоване долото у формі витягнутої трапеції на відщепі західно-волинського кременю (рис. 9: 2) та заготівля долота-стамески на масивному відщепі житомирського кременю (рис. 9: 1) (визначення та прорисовка С. М. Разумова).

Розташування об'єкта на узбіччі Войцехівського могильника, наявність курганного насипу, явно не поселенський характер комплексу дозволяють попередньо інтерпретувати його як ритуальний (ритуально-поховальний?). Особливу увагу привертає вогнище-жертвник шестигранної форми, із яким (ще до зведення кургану) пов'язане неодноразове розведення великих багать. Розвал великої посудини, що безпосередньо перекриває край вогнища, дає підстави датувати весь комплекс у межах останньої чверті II тис. до н.е. та віднести до заключних горизонтів ТКК. Знахідки кераміки більш ранніх горизонтів ТКК (зокрема і вінець посудини № 3), ймовірно, потрапили в насип випадково, при її зведенні, так само як і незначна кількість фрагментів посудин пізньої трипільської культури та різночасові вироби з кременю. Однак не можна також виключати використання частини знахідок у певних ритуалах.

Розкоп 2 (2013 р.)

Розкоп № 2 (рис. 1: 1/2; 5) було закладено на місці курганоподібного підвищення, розташованого на відстані 1,8 км на південь від смт Миропіль, на південний схід від курганної групи № 3, неподалік від краю вигину лівого корінного берега р. Случ. На час досліджень землі належали до селищної ради смт Миропіль. На захід від розкопу на полі спостерігається ще кілька невеликих підвищень, виділених разом із розкопанним до курганної групи № 5. Імовірно, це підвищення зазначено на схемі І. Ф. Левицького у східній частині групи X (рис. 1: 2/5).

Розкоп прямокутної форми, загальними розмірами 20 × 22 м, зорієнтований за лінією північ–південь (рис. 5: 1). Досліджена площа складала 192 м² (ділянка у 28 м² у північно-східній частині підвищення залишилася не розкопаною через скупчення дерев). Розкоп розбитий на квадрати 2 × 2 м, марковані літерами кириличного алфавіту (А — К) із заходу на схід та арабськими цифрами (1–11) із півночі на південь. Розкоп розкривався одночасно з півночі і з півдня пара-

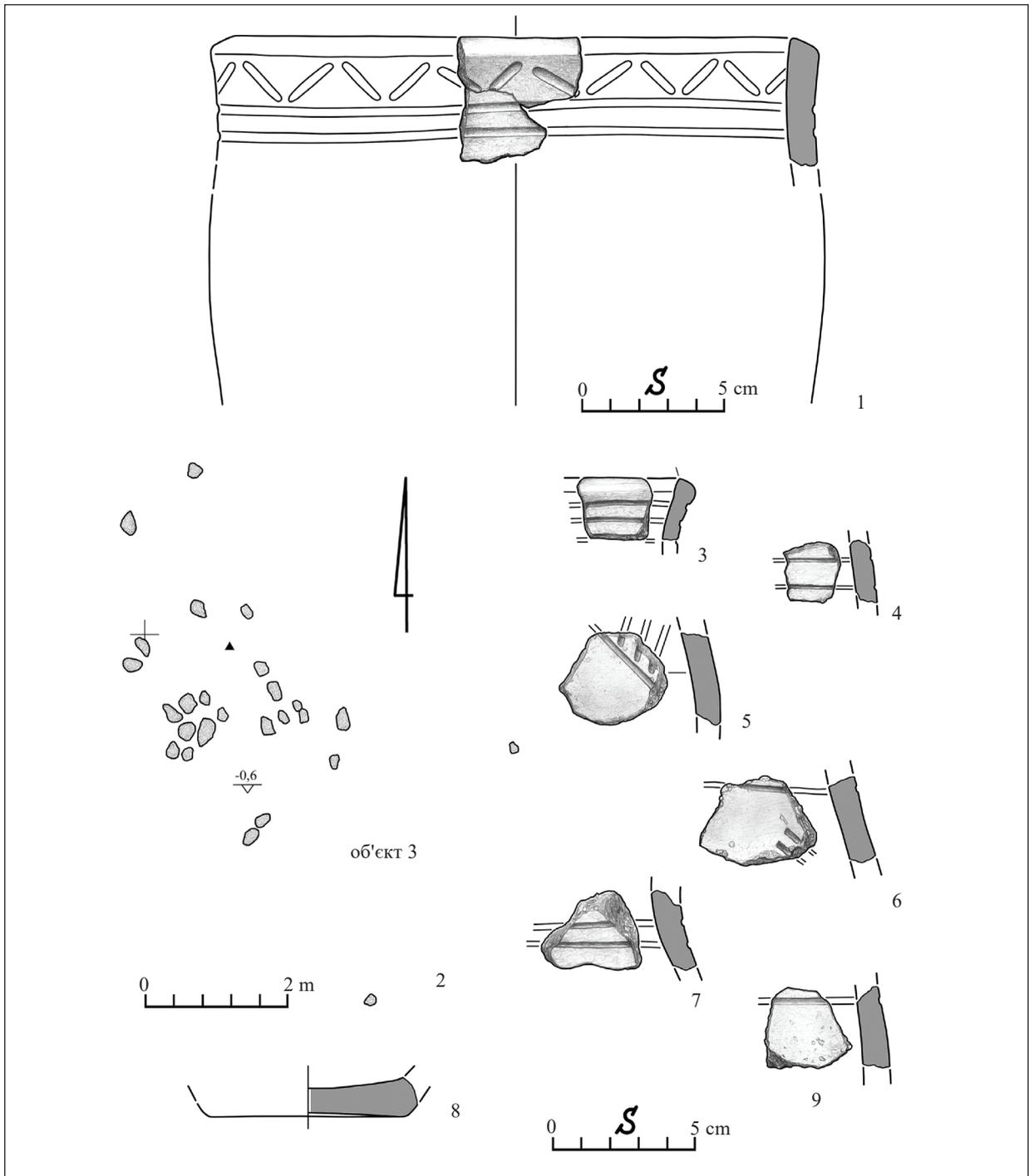

Рис. 4. Войцехівка, курганна група 4, курган 1 (2013): 1–2 — об'єкт 3; 3–9 — фрагменти кераміки трцинецького типу з насипу
 Fig. 4. Voitsekhivka, barrow group no. 4, barrow no. 1 (2013): 1–2 — object no. 3; 3–9 — fragments of Trzciniiec-type pottery from the embankment

лельними «ковзаючими» траншеями, 2×10 м, зорієнтованими по лінії захід–схід, із подальшим розбиранням бровок між ними. Для фіксації розрізу підвищення по лінії північ–південь, було залишено східну брівку лінії Д/1 — 11, розібрану в останню чергу. За R_0 була прийнята найвища точка осьової брівки північ–південь — південно–східний кут квадрата Д/2. Для ство-

рення ізометрії поверхні підвищення (рис. 5: 2) кути всіх квадратів було пронівельовано від R_0 . Усі заміри глибин об'єктів та знахідок здійснювалися від сучасної поверхні.

Діаметр підвищення становив близько 20 м, висота — близько 0,3 м. У процесі розкопок з'ясувалося, що підвищення являє собою невеликий природний пагорб, у централь-

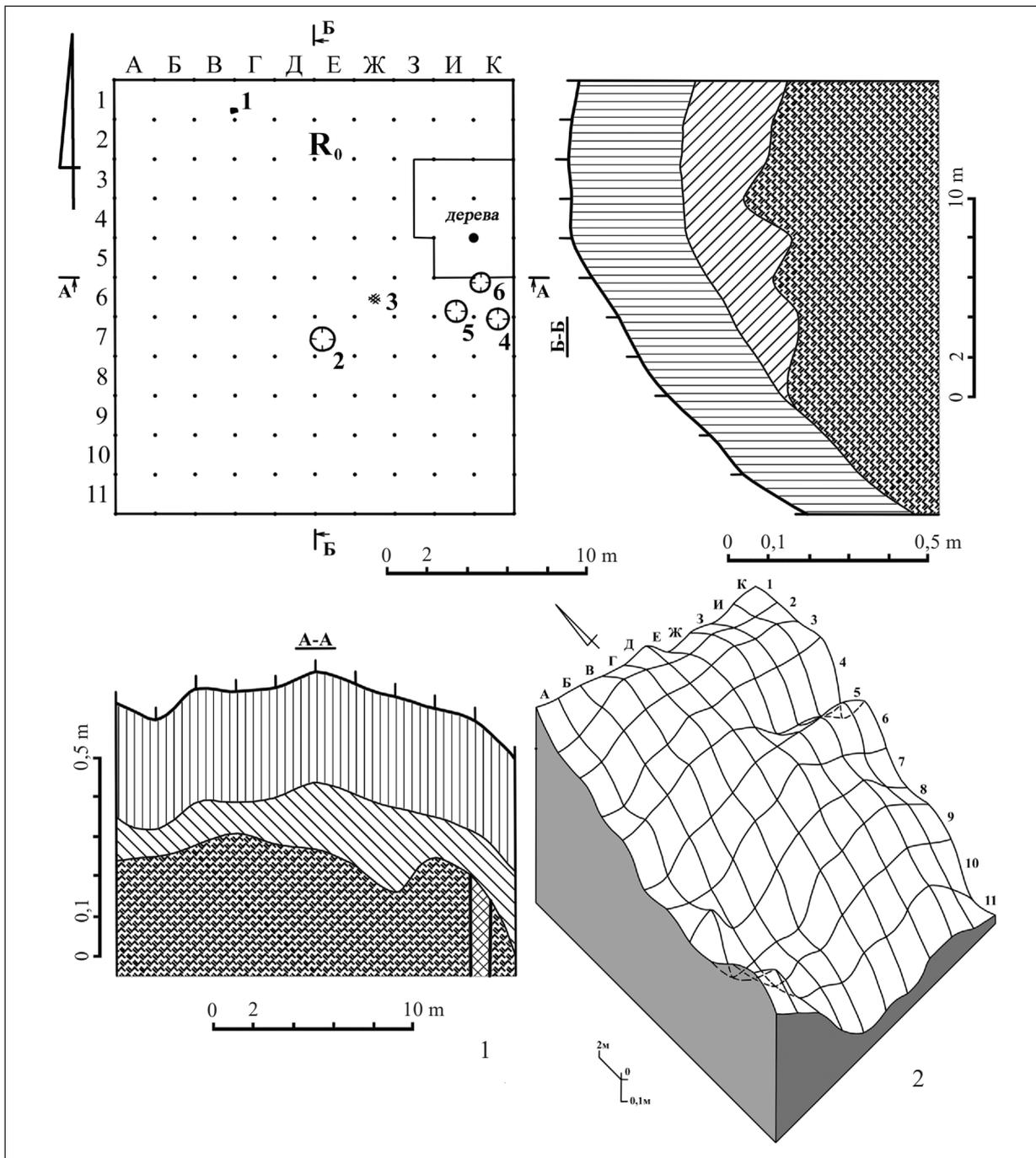

Рис. 5. Войцехівка, курганна група 5, курган 1 (2013): 1 — план та профілі розкопу 2; 2 — ізометрія поверхні підвищення
 Fig. 5. Voitsekhivka, barrow group no. 5, barrow no. 1 (2013): 1 — a plan and sections of the excavation no. 2; 2 — surface elevation isometry

ну та східну частину якого було впушено чотири ями доби бронзи та раннього залізного віку (рис. 5), згодом, можливо, перекриті невеликим насипом (?). Усього на розкопі № 2 зафіксовано шість об'єктів зазначених періодів.

Об'єкт 1 (доба бронзи — ранній залізний вік) — велика кам'яна зернотерка

Знаряддя лежало горизонтально на межі квадратів В — Г/1, на рівні -0,5 м від північно-за-

хідного кута квадрата В/1 (-0,42 м від R_0). Розміри — 40 × 28 × 5 см.

Об'єкт 2 (скіфський час) — яма (рис. 6: 2)

Об'єкт розташований у квадраті Е/7, частково заходячи західним краєм у квадрат Д/7. Яма підокругла в плані. Дно в центрі пласке, плавно заокруглюється на стінки. Діаметр ями 1,2 м. Глибина 0,95 м від сучасної поверхні; рівень фіксації -0,4 м від сучасної поверхні (-0,65 м

від R_0). Заповнення темне, із попелясто-вуглистими прошарками. У придонній частині північно-західного сектора ями на рівні $-0,8$ м від сучасної поверхні зафіксовано прожар. На схід від прожару, на рівні $-0,8-0,85$ м виявлено скупчення фрагментів розвалу ліпної посудини.

Посудина — округлобокий горщик (рис. 6: 1). Знахідка сильно фрагментована; загалом виявлено 19 фрагментів. Вінця лійчасті, із заокругленим краєм. Максимальне розширення корпусу припадає на середину/нижню частину висоти посудини. Тісто з домішкою жорстви, піску. Колір сірий, жовтий. Поверхня ангобована, заглажена, місцями підлощена. Діаметр вінець — 146 мм; діаметр корпусу — близько 206 мм. Висота посудини, що реконструюється, не менше 190 мм. Зовнішній край вінець орнаментовано пальцево-нігтьовими вдавленнями.

Із ями також походять невеликі фрагменти тонкостінної чорнолощеної посудини та товстостінної посудини з хрупаватою поверхнею.

Об'єкт 3 (пізній бронзовий — ранній залізний вік) — залишки вогнища

Об'єкт розташований у центрі квадрата Ж/6. На рівні $-0,35$ м від сучасної поверхні ($-0,45$ м від R_0) зафіксовано прожар. Діаметр прожару близько $0,2$ м, товщина — $1,2$ см. Неподалік від прожару в культурному шарі знайдено дрібний фрагмент бронзової пластинки близько 1 мм завтовшки.

Об'єкт 4 (кінець пізнього бронзового — початок раннього залізного віку) — яма (рис. 7: 3)

Об'єкт розташований на межі квадратів К/6–7. Яма підокругла в плані; діаметр $0,9$ м. Глибина $0,95$ м від сучасної поверхні; рівень фіксації $-0,45$ м від сучасної поверхні ($-0,85$ м від R_0). У верхній частині заповнення на рівні $-0,45-0,55$ м знайдено великі шматки печини.

Із заповнення об'єкта походять дрібні фрагменти кальцинованих кісток (можливо, тварин (?)) — трубчасті кістки, кістки черепа) та фрагменти ліпної кераміки. Серед знахідок привертають увагу такі:

1) Фрагмент вінець великої **тюльпаноподібної посудини** (рис. 7: 1). Край вінець потовщений, сплющений назовні під незначним кутом. Тісто з домішкою жорстви. Колір сірий, чорний. Поверхня ангобована (?), заглажена. Діаметр вінець близько 310 мм.

2) Два великі фрагменти верхньої частини (без вінець) ліпного **округлобокого горщика** (рис. 7: 2). Тісто з домішкою жорстви, дрібно-го піску. Колір сірий, жовто-сірий, оранжевий. Зовнішня поверхня шорстко-заглажена, вну-

трішня — шорстка. Діаметр вінець, що реконструюється, — понад 150 мм; діаметр корпусу — близько 200 мм.

Об'єкт 5 (кінець пізнього бронзового — початок раннього залізного віку) — яма (рис. 7: 3)

Об'єкт розташований у південно-східному куті квадрата И/6, заходячи південним краєм у квадрат И/7. Яма підокругла у плані; діаметр 1 м. Глибина 1 м від сучасної поверхні; рівень фіксації $-0,45$ м від сучасної поверхні ($-0,73$ м від R_0). Практично на дні об'єкта на глибині $0,93$ м лежали три великі камені зі слідами дії вогню. Розміри каменів: $0,9 \times 0,45$ м, $0,65 \times 0,6$ м та $0,4 \times 0,12$ м. У південній частині ями на глибині $0,8$ м був виявлений ще один невеликий обпалений камінь, розмірами $16 \times 14 \times 5$ см.

Над ямою, з рівня $-0,35$ м від сучасної поверхні (верхня частина заповнення?), фіксувалися шматки печини діаметром до 6 см. Із заповнення ями походить обпалений розтиральник ($10 \times 7 \times 4$ см), виготовлений із каменю, що містить блискітки халькопіриту. У заповненні також знайдено дрібні невиразні фрагменти ліпної кераміки доби пізньої бронзи — раннього залізного віку.

Об'єкт 6 (кінець пізнього бронзового — початок раннього залізного віку) — яма (рис. 7: 3)

Об'єкт розташований у північно-західному куті квадрата К/6, заходячи північним краєм у квадрат К/5. Яма підокругла в плані; діаметр $0,8$ м. Глибина $0,85$ м від сучасної поверхні; рівень фіксації $-0,45$ м від сучасної поверхні ($-0,63$ м від R_0). Заповнення попелясте, із вкрапленнями дрібних вугликів. Із заповнення походять дрібні невиразні фрагменти ліпної кераміки доби пізньої бронзи — раннього залізного віку.

Шар розкопу насичений слабо. Знахідки представлені незначною кількістю невеликих фрагментів ліпної кераміки доби пізньої бронзи — раннього залізного віку та гончарних посудин періоду пізнього середньовіччя, крем'яними виробами. Усього зафіксовано 69 крем'яних виробів, що належать до періодів верхнього палеоліту — мезоліту, неоліту — енеоліту, енеоліту — бронзи (визначення С. М. Разумова). Серед індивідуальних знахідок слід відзначити такі:

1) біфасіальний крем'яний **наконечник стріли**, черешковий, із двома направленими вниз бічними шипами; закінчення трикутного черешка обламано; з одного боку збереглася патинувана поверхня відщепу-заготівлі (рис. 8: 3);

2) фрагмент біфасіального **вкладня серпа** білогрудівського типу (рис. 8: 4);

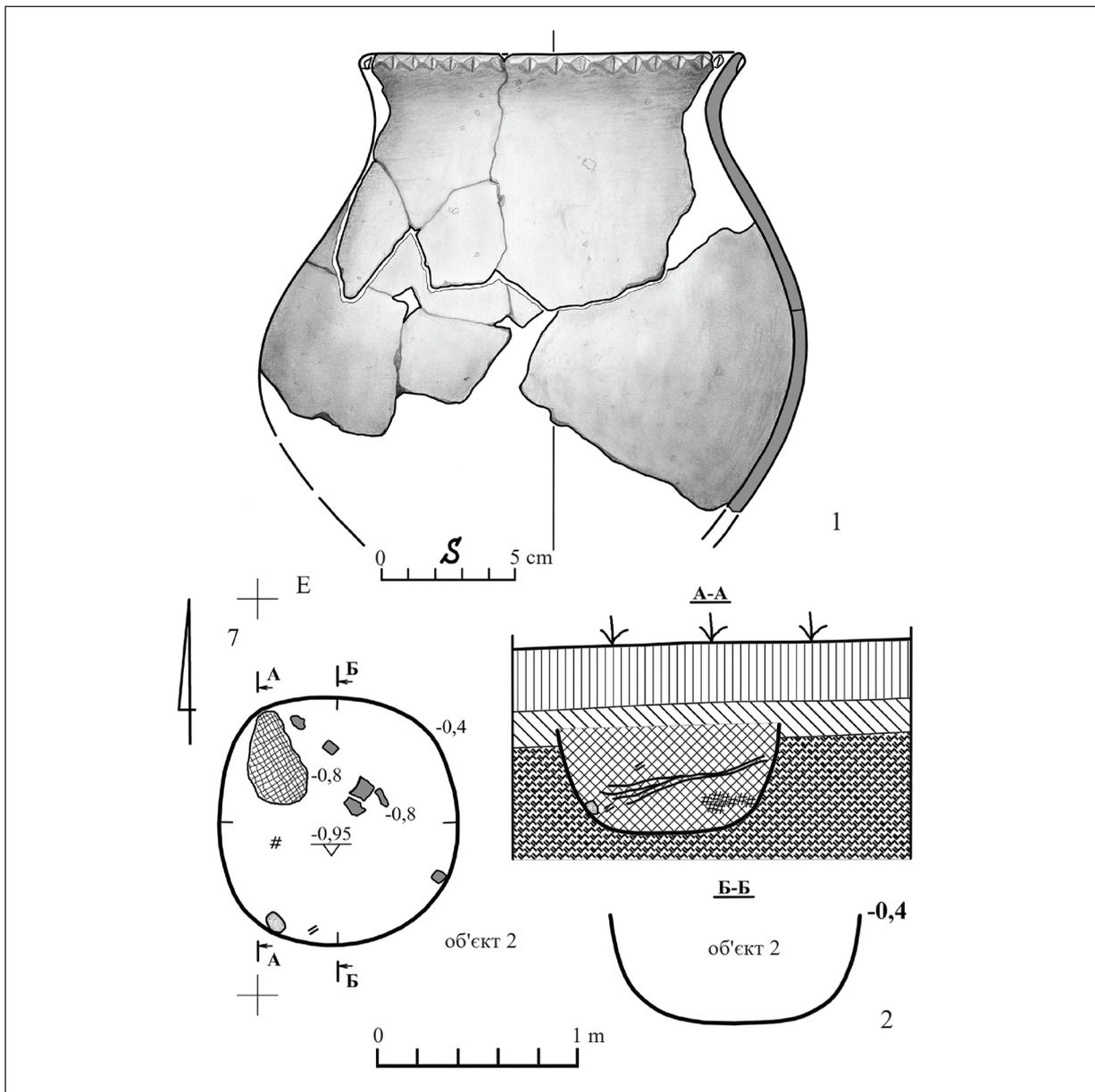

Рис. 6. Войцехівка, курганна група 5, курган 1 (2013), об'єкт 2
 Fig. 6. Voitsekhivka, barrow group no. 5, barrow no. 1 (2013), object no. 2

3) фрагмент шліфованого **рубального знаряддя** на сланцевій гальці (рис. 8: 5) (визначення та рисунки С. М. Разумова).

Слід зазначити, що підвищення на момент розкопок фіксувалося візуально, отже, воно однозначно було помітно і в давнину. Призначення ям остаточно не зрозуміле, однак культурний шар розкопа за насиченістю знахідками навряд чи можна вважати за поселенський. Попередньо ці об'єкти можна інтерпретувати як ритуальні (ритуально-поховальні?) ями заключного періоду доби бронзи — початку раннього залізного віку та скіфського часу.

Розкоп 3 (2013 р.)

Розкоп № 3 (рис. 1: 1/3; 9) було закладено на лівому березі р. Случ, у північній частині пологого мису, утвореного вигином річки, навпроти літописного городища Колодяжин (Колодяжне 1), на східному краї уроч. Запуст. На час досліджень землі належали до сільради с. Колодяжне. На полі простежується щонайменше 10 невиразних підвищень, виділених у курганну групу № 6 (рис. 1: 2/6).

Розкоп 3 був закладений у візуально найвищій частині одного з підвищень, розташованого біля північного краю поля. Розкоп зорієнтований лінією північ–південь; довжина розкопу

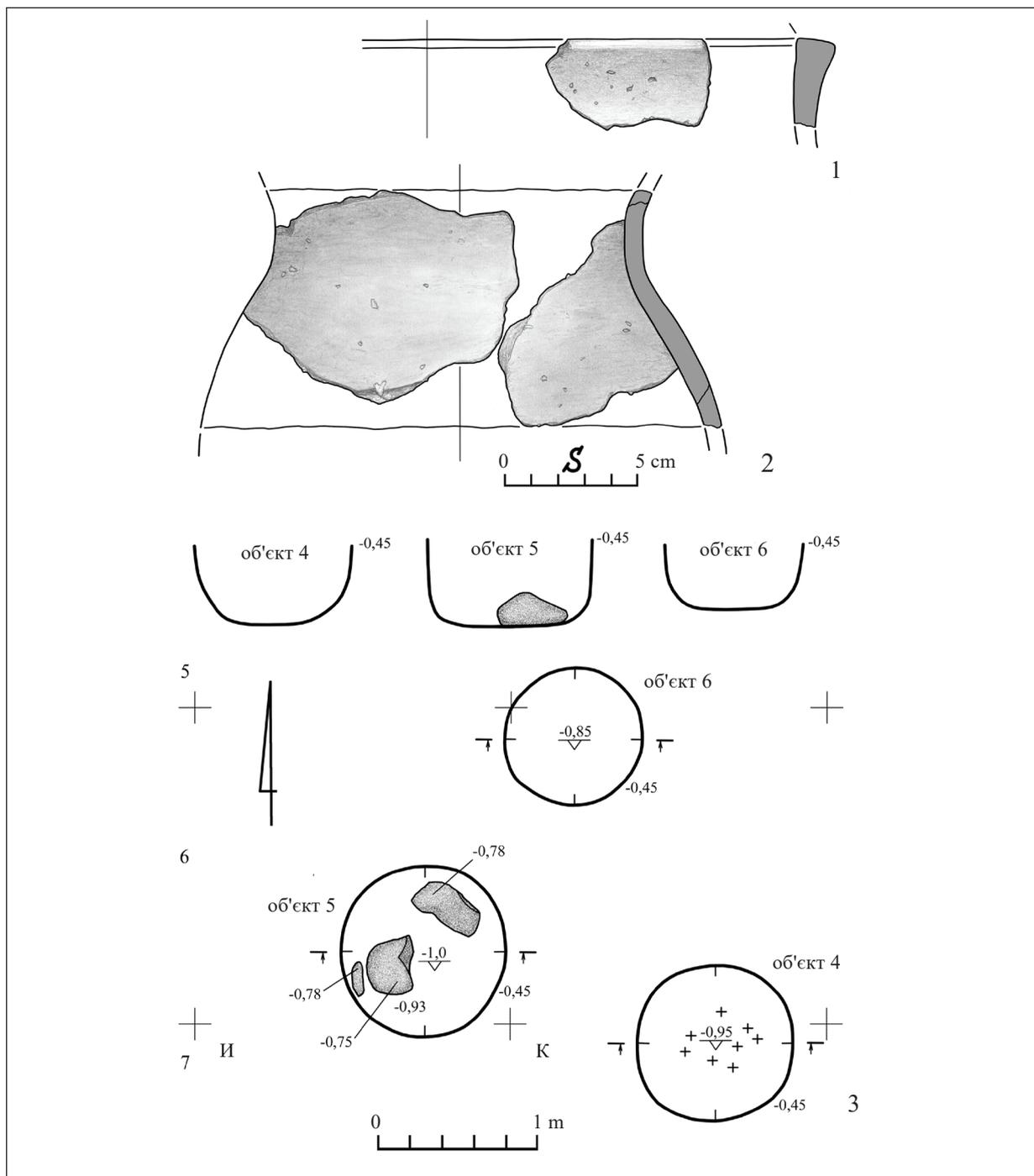

Рис. 7. Войцехівка, курганна група 5, курган 1 (2013): 1–2 — кераміка з об'єкта 4; 3 — плани та перетини об'єктів 4, 5, 6
 Fig. 7. Voitsekhivka, barrow group no. 5, barrow no. 1 (2013): 1–2 — ceramics from the object no. 4; 3 — plans and sections of the objects nos. 4, 5, 6

20 м, ширина — 8 м. Загальна досліджена площа становила 128 м² (рис. 9: 3). Розкоп розбитий на квадрати 2 × 2 м, марковані від північно-східного кута, з півночі на південь літерами кириличного алфавіту (А — К) та зі сходу на захід арабськими цифрами (1–4). Дослідження проводилися «ковзаючими» траншеями, 2 × 10 м, зорієнтованими по лінії північ-південь із по-

дальшим розбиранням бровок між траншеями. За репер (R₁) було прийнято південно-східний кут розкопу. Розкоп досліджено на глибину 0,7 м. Рівень залягання знахідок фіксувався від сучасної поверхні.

Під час робіт з'ясувалося, що підвищення має природний характер. Материковий супісок по всій площі починається на глибині 0,3–0,4 м,

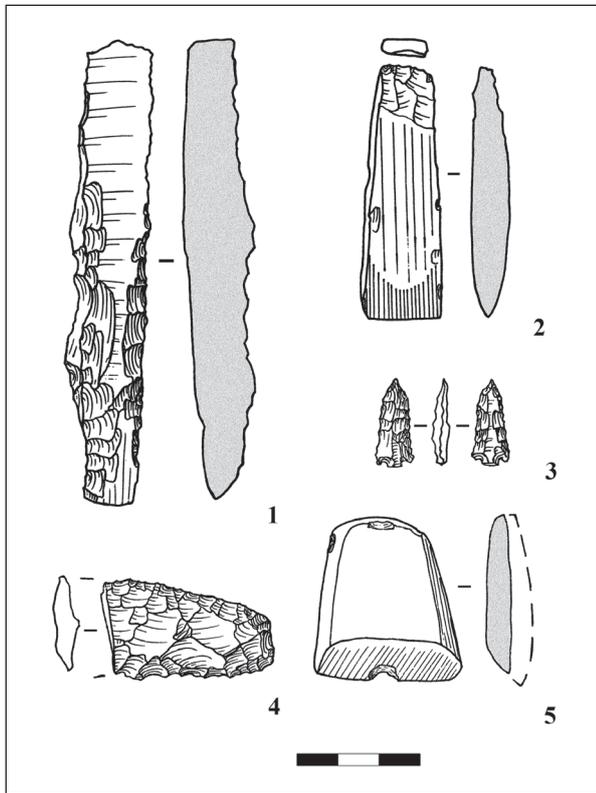

Рис. 8. Войцехівка, знаряддя з кременю та каменю: 1–2 — розкоп 1 (2013); 3–5 — розкоп 2 (2013), рис. С. М. Разумова
 Fig. 8. Voitsekhivka, flint and stone tools: 1–2 — excavation no. 1 (2013); 3–5 — excavation no. 2 (2013), drawing by S. N. Razumov

трохи нижче від рівня орного шару. У центральній частині розкопу зафіксовано один об'єкт.

Об'єкт 1 (кінець пізнього бронзового — початок раннього залізного віку?) — поховання (розсіяна кремація) (рис. 9: 2–3)

Скупчення розрізаних кальцинованих кісток (87 фрагментів) зафіксовано на площі близько 4 × 4 м. Частина кісток попередньо була визначена як людські (Визначення антрополога Т. І. Слободян).

Із шару розкопу походить незначна кількість невиразних дрібних фрагментів ліпної кераміки доби пізньої бронзи — раннього залізного віку. У квадраті 3/1 в орному шарі виявлено дрібний фрагмент вістря бронзового наконечника списа періоду BrD–HaA (рис. 15: 1). Раніше на місці розкопу місцеві жителі знайшли фрагмент гривни-торквесу періоду HaC–LtB (?) (рис. 18: 3) та два фрагменти бронзового серпа періоду BrD–HaA (рис. 12: 8), а в улоговині біля основи підвищення, у 24 м на захід від південної частини розкопу — два фрагменти леза бронзового наконечника списа періоду BrD–HaA (рис. 15: 3) (повідомлення краєзнавця О. С. Абалмасова).

Зв'язок металевих знахідок із кремацією залишився нез'ясованим.

Комплекс металевих виробів фінального етапу доби пізньої бронзи

У 2013 р. миропільський краєзнавець О. С. Абалмасов передав ФАЕ серію виробів із кольорових металів, що належать до різних історичних періодів, від епохи пізньої бронзи до Давньої Русі⁵. Найбільша частина артефактів була виявлена на пологому мисі лівого берега р. Случ, утвореному вигином річки, навпроти літописного городища Колодяжин (рис. 10).

На цій ділянці поля ФАЕ були проведені геодезичні⁶ та геомагнітні⁷ дослідження, що зафіксували не менше десяти незначних курганоподібних підвищень, виділених у курганну групу № 6, та кілька геомагнітних аномалій, ймовірно пов'язаних з археологічними об'єктами⁸. У процесі очищення поверхні поля передпочатком геомагнітної зйомки було знайдено ще низку металевих виробів, подібних до переданих раніше. Місце виявлення кожної знахідки — як переданих експедиції, так і нововиявлених — було прив'язане за допомогою GPS (рис. 10).

Загальна колекція виробів із кольорових металів, виявлених на полі навпроти городища Колодяжин, становила 46 предметів, 31 з яких можна віднести до заключного етапу епохи пізньої бронзи (рис. 11–17). Ще три знахідки датуються скіфо-сарматським часом (рис. 18); решту можна віднести до пізньоримського часу (черняхівської та вельбарської культур) та давньоруського періоду. Знахідки сильно пошкоджені плугом, переважно фрагментовані.

⁵ Усі речі передано експедиції безоплатно та із зазначенням точного місця знаходження. Матеріали зберігаються у Фастівському державному краєзнавчому музеї.

⁶ Тахеометричну зйомку поля навпроти городища Колодяжин виконала О. В. Манігда.

⁷ Геомагнітне дослідження ділянки провела група геофізиків під керівництвом К. М. Бондар.

⁸ Одна з виявлених аномалій, імовірно, є залишками розкопу С. С. Гамченка, який 19/IX 1924 р. на краю уроч. Запуст навпроти городища Колодяжин дослідив невеликий курган. Діаметр кургану 5,42 м, висота 0,46 м. У південно-східному секторі кургану було розкопано прямокутну яму розмірами 3,1 × 1,42 × 0,51 м, заповнену «грудою посічених людських скелетів (нараховано 40)». За припущенням С. С. Гамченка, це є поховання «посічених жителів давнього Колодяжного (може бути, під час одного з набігів кочівників?)» (тут і далі переклад з російської належить автору). У центрі насипу був знайдений гончарний горщик, який, на думку С. С. Гамченка, мав культове призначення (Гамченко 1924, № 46, с. 64–66, рис. 123).

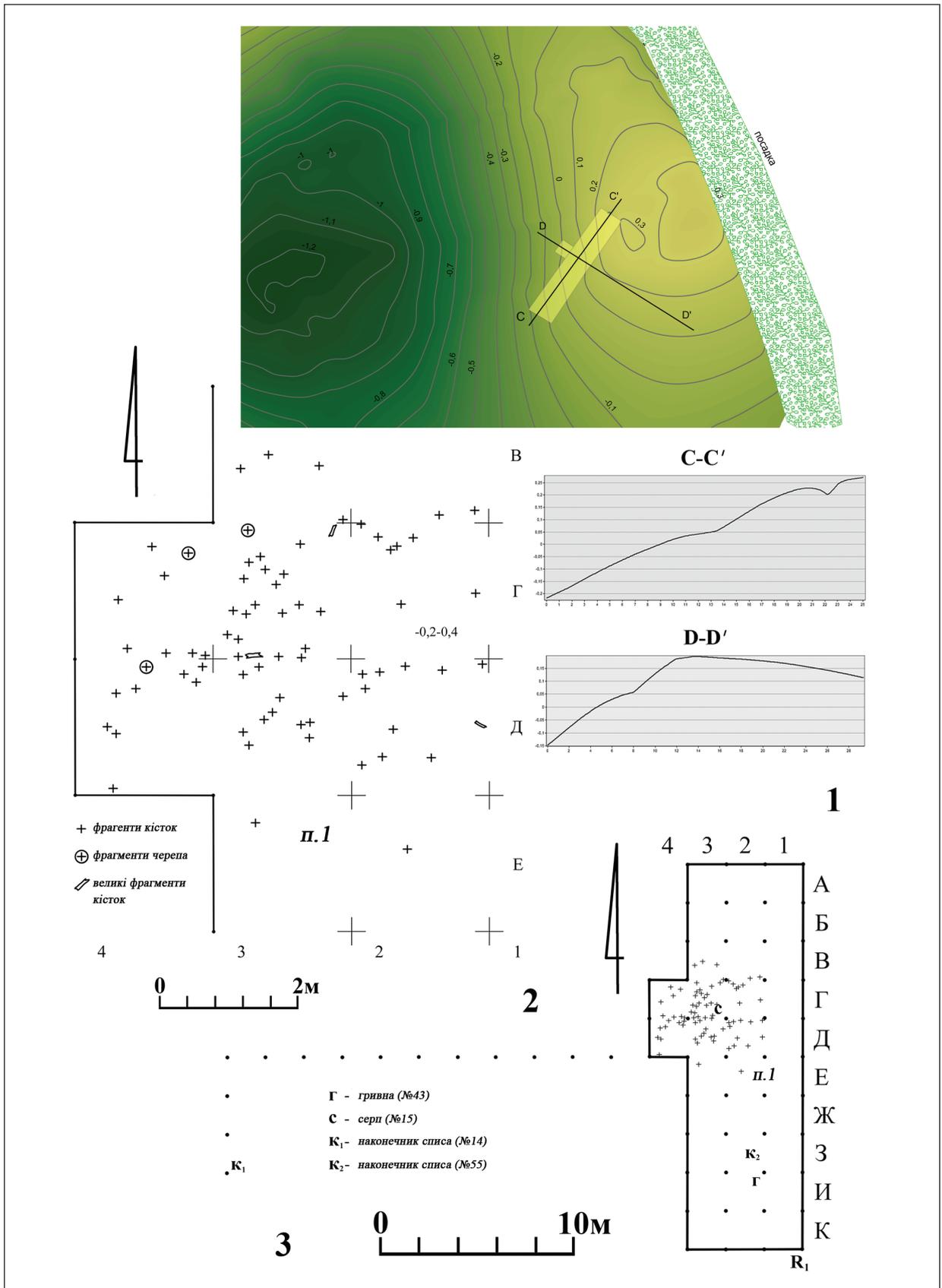
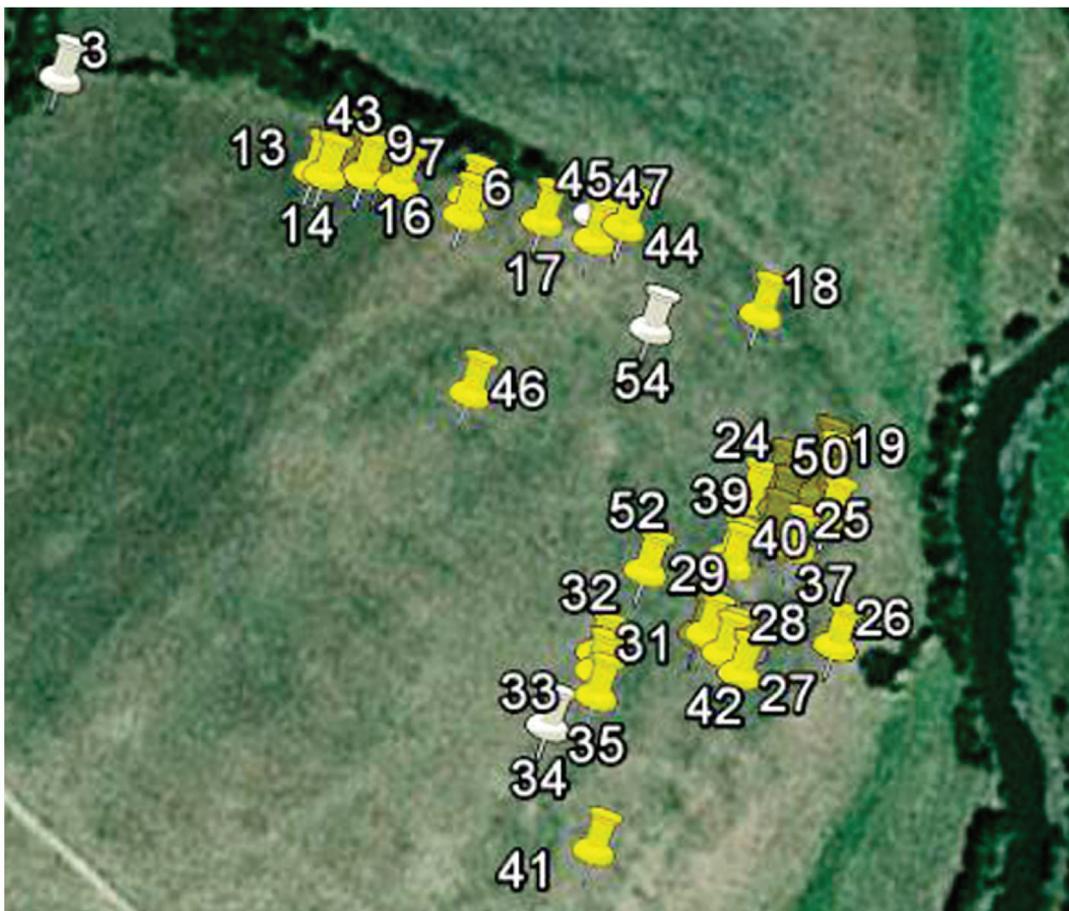

Рис. 9. Войцехівка, курганна група 6, курган 1 (2013): 1 — план та профілі підвищення, тахеометрична зйомка О. В. Манігди; 2–3 — розкоп 3 (2013)

Fig. 9. Voitsekhivka, barrow group no. 6, barrow no. 1 (2013): 1 — a plan and sections of the surface elevation, tacheometric survey by O. V. Manihda; 2–3 — excavation no. 3 (2013)

1

2

Рис. 10. Концентрація металевих виробів різних періодів на площі курганної групи 6 Войцехівського могильника; нумерація згідно з польовим колекційним описом, упорядник: О. В. Манігда

Fig. 10. Concentration of metal finds of different periods in the area of the barrow group no. 6 of the Voitsekhivka cemetery; numbering according to the field collection inventory, compiled by O. V. Manihda

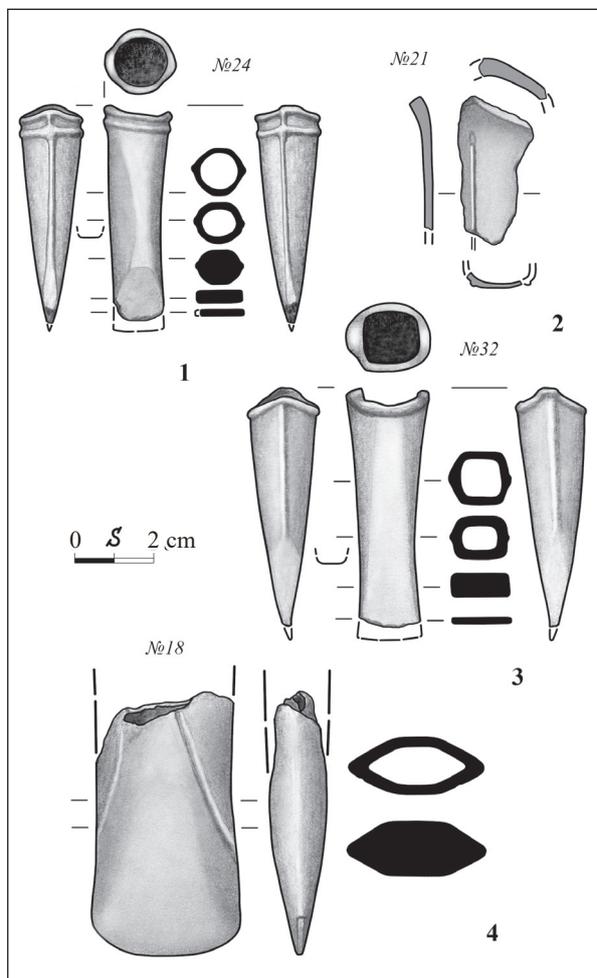

Рис. 11. Войцехівка, курганна група 6. Кельти бронзові
Fig. 11. Voitsekhivka, barrow group no. 6. Bronze celts

Серед виробів доби пізньої бронзи: сім ножів, п'ять серпів, чотири кельти, три ножі-кинжалі, фрагмент леза меча, чотири наконечники списа, псалій, фрагмент стрижня шпильки-стилета гордіївського типу, два браслети, фрагмент прута, два бронзових злитки. Загальна площа розповсюдження знахідок — близько 500 × 250 м. Вони концентруються двома скупченнями у північній та південно-східній частинах поля (рис. 10).

Подаємо далі опис речей доби бронзи за категоріями.

Кельти (рис. 11)

1. Кельт бронзовий шестигранний, фрагментований (№ 18⁹; рис. 11: 4). Виріб сильно пошкоджений та сплющений плугом, втулка відламана. Фаски трапецієподібні (?); обрамлені неглибокими похилими жолобками. Вціліла висота частини виробу — 67 мм; товщина — до

⁹ Нумерація речей наводиться згідно з польовим колекційним описом і збігається з їх нумерацією на топоснові (рис. 10).

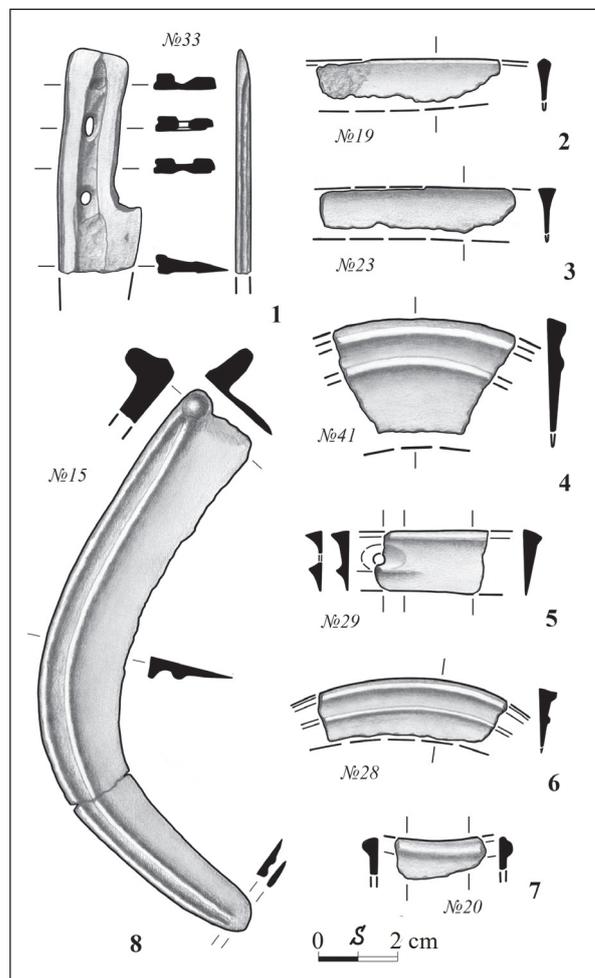

Рис. 12. Войцехівка, курганна група 6: 1–3 — ножі бронзові однолезові; 4–8 — серпи бронзові

Fig. 12. Voitsekhivka, barrow group no. 6: 1–3 — single-edged bronze knives; 4–8 — bronze sickles

15 мм. Ширина леза — до 36,5 мм. Вага: 117 г. Місце виявлення: 50°04.762 північ, 27°41.391 схід.

2. Кельт бронзовий, фрагмент (№ 21; рис. 11: 2). Втулка асиметрична, скошена; край потовщений. Краєм широкої площини вниз проходить вузька поздовжня нервюра. Розміри фрагмента — 37 × 19 мм. Вага: 7 г. Місце виявлення: 50°04.709 північ, 27°41.425 схід.

3. Кельт бронзовий вузький з асиметричним увігнутим краєм втулки (№ 24; рис. 11: 1). Уздовж краю втулки розташований валик, що переходить по краях у слабо виражені вертикальні виступи. Паралельно до верхнього валика з невеликим відступом від нього розташований ще один валик. Уздовж ребер кельта, від виступів до леза проходять вертикальні нервюри. Фаски асиметричні, з увігнутими боками. Лезо оформлене у вигляді невисокої арочної фаски; край леза викрошений. Верхня частина втул-

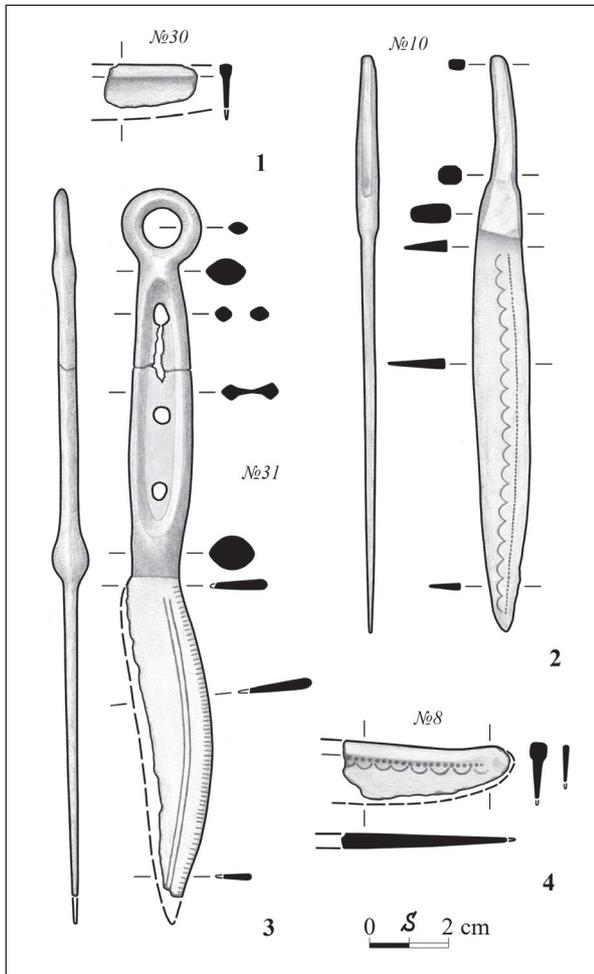

Рис. 13. Войцехівка, курганна група 6. Ножі бронзові од-нолезові

Fig. 13. Voitsekhivka, barrow group no. 6. Single-edged bronze knives

ки підовальна в плані, зсередини — підокругла. Перетин середньої частини кельта підовальний; ближче до леза — шестигранний; перетин леза прямокутний. Висота частини виробу, що збереглася, — 55,5 мм; висота кельта, що реконструюється, — близько 58 мм. Розміри втулки — 18,1 × 16,2 мм. Ширина леза у зламі — до 12,5 мм. Вага: 21 г. Місце виявлення: 50°04.694 північ, 27°41.385 схід.

4. Кельт бронзовий вузький, з асиметричним увігнутим краєм втулки та трапецієподібною фаскою (№ 32; рис. 11: 3). Уздовж краю втулки розташований валик, що переходить по краях у вертикальні виступи. Верхня частина втулки підовальна в плані; зсередини — підпрямокутна. Перетин верхньої частини кельта шестигранний; перетин леза прямокутний. Край леза вищерблений. Вціліла висота частини виробу — 61 мм; висота кельта, що рекон-

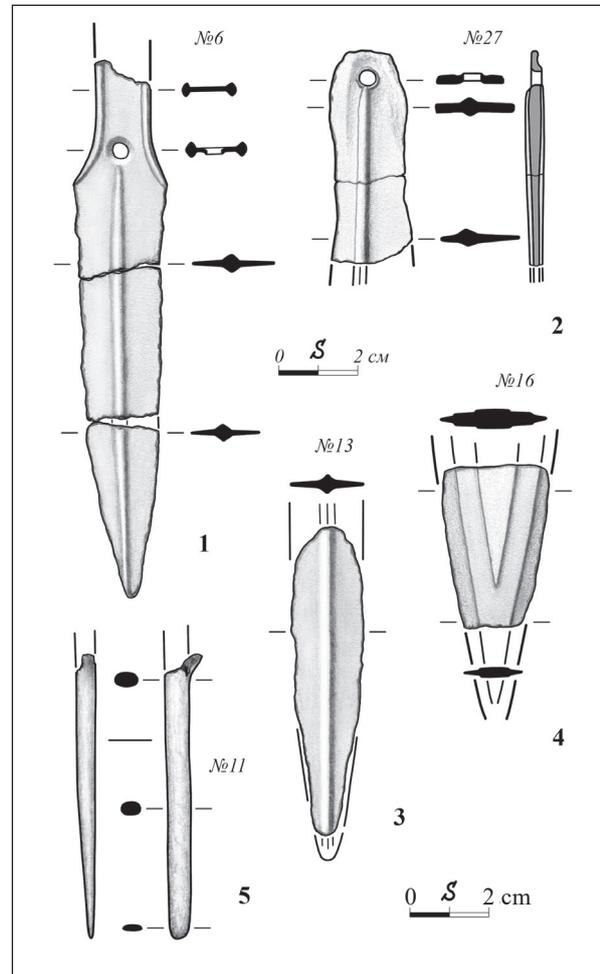

Рис. 14. Войцехівка, курганна група 6: 1–3 — ножі-кин-джали бронзові дволезові; 4 — фрагмент леза бронзового меча; 5 — прут бронзовий

Fig. 14. Voitsekhivka, barrow group no. 6: 1–3 — double-edged bronze knives-daggers; 4 — a fragment of a bronze sword blade; 5 — a bronze rod

струюється, — близько 65 мм. Розміри верхньої частини втулки — 21,4 × 18,3 мм. Ширина леза у зламі — до 15,5 мм. Вага: 35 г. Місце виявлення: 50°04.640 північ, 27°41.299 схід.

Серпи (рис. 12: 4–8)

1. Серп бронзовий типу Косідер (№ 15; рис. 12: 8). Лезо дугоподібно вигнуте; клиноподібне у перетині. З лівого боку вздовж спинки проходить здвоєна нервюра. Біля п'яти нервюра впирається в перпендикулярний усічено-конічний виступ — «кнопку». Габарити серпа — 135 × 54 мм. Висота вигину — 33 мм. Ширина п'яти — 23 мм. Ширина у найвищій точці вигину — 20 мм. Товщина леза — до 3 мм; товщина зовнішньої нервюри — до 5 мм. Висота кнопки — 12,7 мм; діаметр — 6,2 × 7 мм. Вага: 56 г. Місце виявлення: 50°04.823 північ, 27°41.151 схід; у центрі «кургану 1», накритого розкопом 3 (2013).

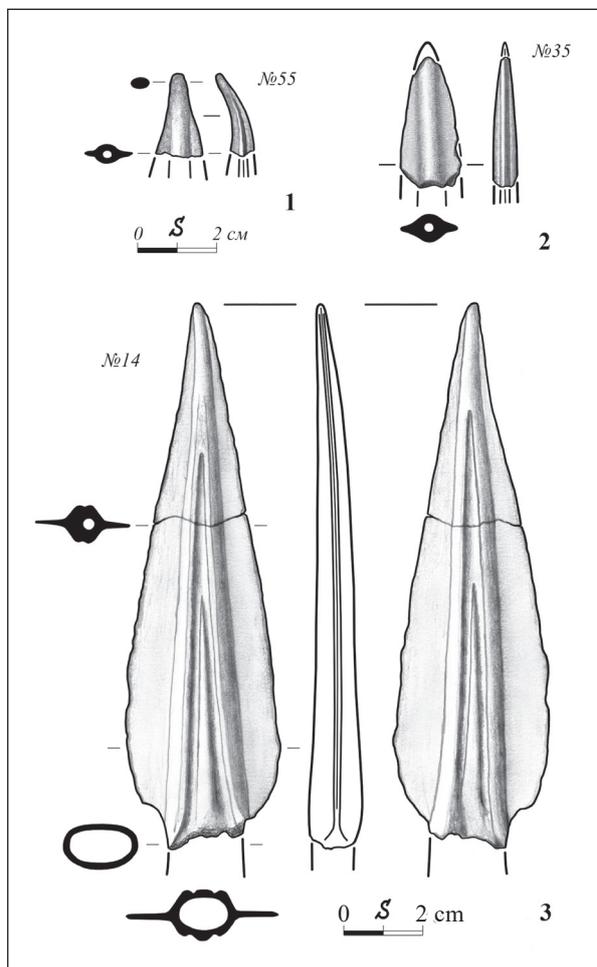

Рис. 15. Войцехівка, курганна група 6. Наконечники списів бронзові

Fig. 15. Voitsekhivka, barrow group no. 6. Bronze spearheads

2. Серп бронзовий, фрагмент леза (№ 41; рис. 12: 4). Лезо клиноподібне в перетині; робочий край вищерблений. З одного боку вздовж спинки проходить здвоєна нервюра; обидві нервюри трапецієподібні у перетині. Довжина фрагмента — 46 мм; ширина — до 28,5 мм. Ширина леза, що реконструюється, — близько 33 мм. Товщина леза — до 3,5 мм; товщина зовнішньої нервюри — до 5 мм. Вага: 21 г. Місце виявлення: 50°04.568 північ, 27°41.296 схід.

3. Серп бронзовий типу Хелештень, фрагмент руків'я (№ 29; рис. 12: 5). Лезо клиноподібне в перетині. З правого боку вздовж спинки проходить нервюра. Ближче до леза починається ще одна нервюра; між нервюрами є ліччастий отвір. Усі нервюри трикутні в перетині. Довжина фрагмента — 28,5 мм; ширина — до 16,5 мм. Товщина леза — до 3 мм; товщина спинки по нервюрі — до 5,4 мм. Вага: 5 г. Місце виявлення: 50°04.646 північ, 27°41.360 схід.

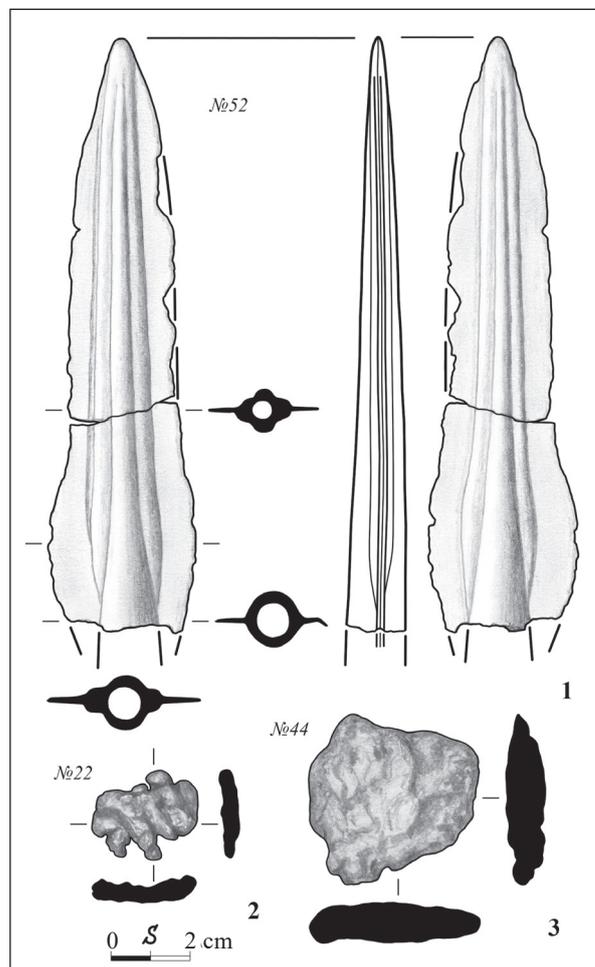

Рис. 16. Войцехівка, курганна група 6: 1 — наконечник списа бронзовий; 2–3 — злитки бронзи

Fig. 16. Voitsekhivka, barrow group no. 6: 1 — a bronze spearhead; 2–3 — bronze ingots

4. Серп бронзовий, фрагмент (№ 28; рис. 12: 6). Лезо клиноподібне в перетині; робочий край вищерблений. З лівого (?) боку вздовж спинки проходить здвоєна нервюра; обидві нервюри трапецієподібні в перетині. Довжина фрагмента — 47,6 мм; ширина — до 15 мм. Ширина леза, що реконструюється, — близько 16 мм. Товщина леза — до 3 мм; товщина зовнішньої нервюри — до 5 мм. Вага: 9 г. Місце виявлення: 50°04.640 північ, 27°41.373 схід.

5. Серп бронзовий, фрагмент леза біля руків'я (№ 20; рис. 12: 7). З лівого боку вздовж спинки розташована нервюра, напівкругла в перетині. Робочий край вищерблений. Довжина фрагмента — 23 мм; ширина — до 10 мм. Товщина нервюри — до 4,2 мм; товщина леза — до 2,2 мм. Вага: 3 г. Місце виявлення: 50°04.704 північ, 27°41.428 схід.

Ножі однолезові (рис. 12: 1–3; 13)

1. Ніж бронзовий однолезовий із цільнолитим руків'ям, що закінчується кільцем (№ 31;

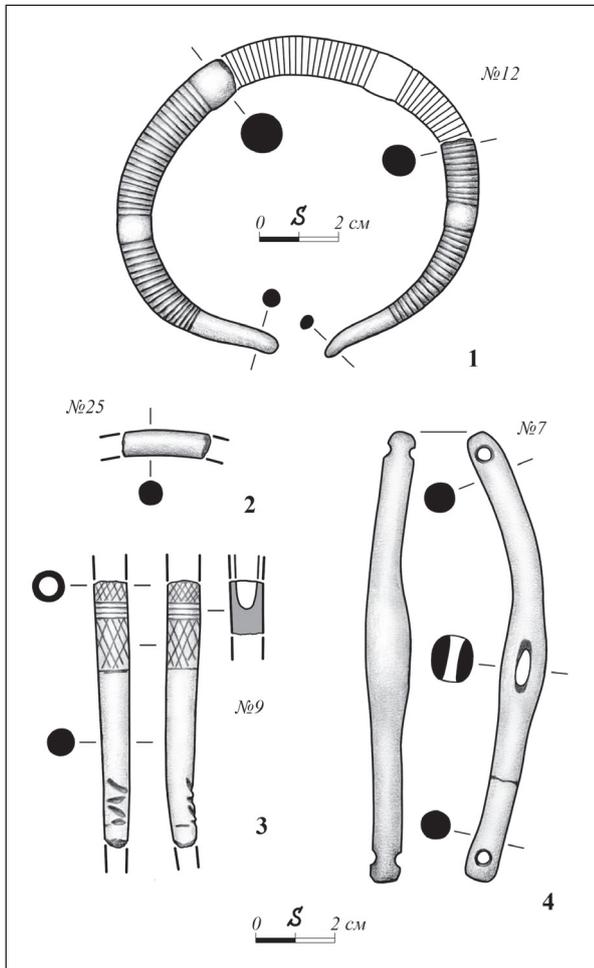

Рис. 17. Войцехівка, курганна група 6: 1–2 — браслети бронзові; 3 — фрагмент стрижня бронзової шпильки-стилету; 4 — псалій бронзовий

Fig. 17. Voitsekhivka, barrow group no. 6: 1–2 — bronze bracelets; 3 — a fragment of the rod of a bronze pin-stylerod; 4 — a bronze cheekpiece

рис. 13: 3). Руків'я у плані має вигляд сильно витягнутого овалу з нервюрами по краях. Зверху, біля кільця, і знизу, біля леза, нервюри переходять у потовщення. Перетин середньої частини руків'я двотавровий; перетини потовщень у кільця та леза підромбічно-підовальні. Перетини нервюр та кільця — підромбічні. У верхній, центральній та нижній частині руків'я розташовані три отвори для заклепок: центральне — кругле, інші — підовальні. Лезо з горбатою спинкою та злегка вигнутим угору вістрям; ріжуча крайка та край вістря вищерблені. Перетин леза клиноподібний, спинка заокруглена. Лезо орнаментоване з двох боків по всій довжині двома гравірованими паралельними лініями вздовж спинки; по всій довжині леза насічками нанесена «бахрома». Ніж знайдений у вигляді двох фрагментів, один із яких сильно понівечений плугом. Довжина виробу, що збереглася, — 180 мм; реконструйова-

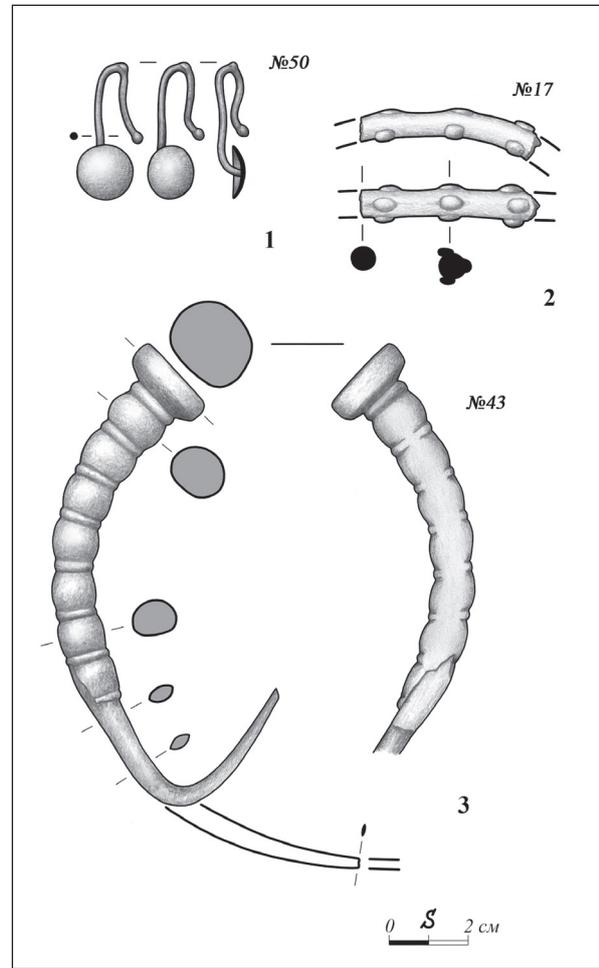

Рис. 18. Войцехівка, курганна група 6, бронзові прикраси раннього залізного віку

Fig. 18. Voitsekhivka, barrow group no. 6, Early Iron Age bronze jewellery

на довжина — близько 187 мм. Довжина руків'я з кільцем — 99 мм. Діаметр кільця — 20 мм; Ширина руків'я в середній частині — 15 мм. Розмір потовщення біля леза — до 10 мм. Ширина леза, що реконструюється, — до 19 мм; товщина — до 4 мм. Вага: 42 г. Місце виявлення: 50°04.633 північ, 27°41.298 схід; діаметр рознесення фрагментів до 8 м.

2. Ніж бронзовий однолезовий черешковий, із горбатою спинкою (№ 10; рис. 13: 2). Черешок підпрямокутний у перетині. Між власне черешком і лезом розташована широка основа руків'я, прямокутна в перетині, зі скругленими кутами. На черешку та основі руків'я добре простежуються сліди кування. Лезо листоподібне в плані, клиноподібне в перетині, орнаментоване з обох боків карбуванням. Паралельно спинці пуансоном нанесена вигнута лінія. Уздовж середини леза паралельно пуансону нанесені півкола, що утворюють хвилю. Ніж сильно пошкодже-

ний плугом та зігнутий майже навпіл. Довжина ножа, що реконструюється, — 146 мм. Довжина металевої частини руків'я — до 47 мм; довжина черешка — 32 мм. Перетин основи руків'я — $5,7 \times 11,5$ мм. Ширина леза — до 14,5 мм; товщина — до 3,5 мм. Вага: 23 г. Місце виявлення: $50^{\circ}04.816$ північ, $27^{\circ}41.168$ схід.

3. Ніж бронзовий однолезовий, фрагмент (№ 33; рис. 12: 1). Збереглися черешкова частина руків'я та верхня частина леза. Черешок широкий, плаский, прямокутний в плані, з трьома отворами під заклепки. Верхній зріз черешка клиноподібно загострений. Перетин черешка двотавровий. По обидві сторони його проходять широкі пласкі нервюри; одна з них плавно переходить у нервюру спинки, інша звужується в лезо. Отвори підовальної форми; верхній отвір глухий (ливарний брак). Лезо розширюється від черешка різким уступом. Ріжуча крайка клиноподібна. Уздовж центральної частини леза йде широке поздовжнє поглиблення, що продовжує поздовжнє поглиблення руків'я. Довжина фрагмента — 54 мм. Довжина черешка — до 40 мм. Ширина черешка — до 15 мм. Ширина леза — до 21 мм; товщина спинки — до 4,5 мм. Вага: 15 г. Місце виявлення: $50^{\circ}04.624$ північ, $27^{\circ}41.298$ схід.

4. Ніж бронзовий однолезовий, фрагмент леза (№ 19; рис. 12: 2). Бічні площини леза увігнуті (як на небезпечній бритві); перетин спинки трикутний. Фрагмент вигнутий плугом. Довжина фрагмента в розігнутому вигляді — до 45,5 мм; ширина — до 11 мм. Ширина леза, що реконструюється, — близько 13 мм. Товщина спинки — 3,5 мм. Вага: 4 г. Місце виявлення: $50^{\circ}04.704$ північ, $27^{\circ}41.428$ схід.

5. Ніж бронзовий однолезовий, фрагмент (№ 23; рис. 12: 3). Бічні площини леза увігнуті (як на небезпечній бритві); спинка пласка. Фрагмент вигнутий плугом. Довжина фрагмента в розігнутому вигляді — до 49 мм; ширина — до 11,5 мм. Ширина леза, що реконструюється, — близько 14 мм. Товщина спинки — до 4,5 мм. Вага: 6 г. Місце виявлення: $50^{\circ}04.698$ північ, $27^{\circ}41.414$ схід.

6. Ніж бронзовий однолезовий, фрагмент леза (№ 30; рис. 13: 1). Уздовж спинки з двох боків розташована нервюра, прямокутна у перетині. Довжина фрагмента — 23 мм; ширина — до 11,5 мм. Товщина спинки по нервюрі — 3 мм. Вага: 2 г. Місце виявлення: $50^{\circ}04.646$ північ, $27^{\circ}41.356$ схід.

7. Ніж бронзовий однолезовий, фрагмент вістря леза із загнутим кінцем (№ 8; рис. 13: 4).

Лезо клиновидне в перетині; ріжуча крайка вищерблена. Уздовж спинки з двох боків розташована нервюра, прямокутна в перетині. Лезо орнаментоване з обох боків карбуванням. Паралельно нервюрі пуансоном нанесена поздовжня лінія; вздовж середини леза паралельно пуансону нанесені півкола, що утворюють хвилю. Довжина фрагмента 415 мм; ширина — до 14 мм. Товщина спинки по нервюрі — до 4,5 мм. Вага: 6 г. Місце виявлення: $50^{\circ}04.813$ північ, $27^{\circ}41.179$ схід.

Ножі-кинджали дволезові (рис. 14: 1–3)

1. Ніж-кинджал бронзовий із цільнолитим руків'ям та паралельними лезами, три фрагменти (№ 6; рис. 14: 1). Верхня частина руків'я відсутня. Руків'я широке, пластинчасте; уздовж обох країв ідуть паралельні нервюри, що вигинаються в протилежні боки на основу леза. Перетин руків'я двотавровий; перетини нервюр підромбічні. В основі руків'я розташований круглий отвір для заклепки. Від закінчення нервюр руків'я лезо трохи звужується донизу; у центральній частині ріжучі крайки йдуть паралельно; ближче до вістря лезо являє собою витягнутий трикутник. Від отвору в основі руків'я до краю вістря посередині обох площин леза проходить поздовжня нервюра, ромбічна в перетині. Загальна довжина частини виробу, що збереглася, — 136 мм. Довжина леза — 105 мм. Ширина леза в основі — до 23 мм. Товщина леза по нервюрі — до 4 мм. Ширина руків'я — до 14 мм; товщина по нервюрах — до 4 мм. Вага: 26 г. Місце виявлення: $50^{\circ}04.802$ північ, $27^{\circ}41.225$ схід.

2. Ніж-кинджал бронзовий, два фрагменти руків'я (№ 27; рис. 14: 2). Бічні грані увігнуті. Верхній торець сплющений. Перетини верхньої частини прямокутні; ближче до леза переходять у підромбічні. Під верхнім краєм розташований круглий отвір для заклепки. Від отвору вздовж середини леза з незначним зміщенням вліво по обидва боки проходить поздовжня нервюра, ромбічна в перетині. Довжина фрагмента — 54 мм; ширина в зламі — до 21 мм. Товщина по нервюрі — до 5 мм. Вага: 13 г. Місце виявлення: $50^{\circ}04.632$ північ, $27^{\circ}41.378$ схід; рознесення фрагментів на захід — до 5 м.

3. Ніж-кинджал бронзовий із паралельним лезами, фрагмент леза (№ 13; рис. 14: 3). У центральній частині ріжучі крайки йдуть паралельно; ближче до вістря лезо являє собою витягнутий трикутник. Посередині обох площин леза проходить поздовжня нервюра, ромбічна в перетині. Довжина фрагмента — 78 мм; шири-

на — до 18,5 мм. Товщина по нервюрі — до 4,5 мм. Вага: 13 г. Місце виявлення: 50°04.813 північ, 27°41.147 схід.

Мечі (рис. 14: 4)

1. Меч бронзовий, фрагмент леза (№ 16; рис. 14: 4). Фрагмент являє собою подовжену трапецію — уламок підтрикутного вістря. Перетин триступінчастий, що переходить донизу в двоступінчастий. По середині леза розташована широка пласка нервюра у вигляді витягнутого трикутника вершиною донизу. З обох боків нервюри проходять широкі пласкі смуги, вужчі від нервюри. Краї леза відокремлені сходиною, трикутні в перетині. Довжина фрагмента — 41 мм; ширина — до 26,5 мм; товщина — до 4,7 мм. Вага: 17 г. Місце виявлення: 50°04.805 північ, 27°41.228 схід.

Наконечники списів (рис. 15; 16: 1)

1. Наконечник списа бронзовий, два фрагменти (№ 52; рис. 16: 1). Перо полум'яподібної форми із широкою двоступінчастою нервюрою посередині. Краї широкої основи нервюри заокруглені. Середня частина нервюри, що виступає, напівкругла в перетині, плавно розширюється та переходить в основу втулки. На одній із площин пера ліворуч від нервюри розташований неглибокий вузький поздовжній жолобок. Втулка відламана. Довжина частини наконечника, що збереглася, — 151 мм; ширина пера — до 38 мм. Діаметр втулки в місці зламу — 14 × 15 мм; внутрішній діаметр — 8 мм. Товщина пера по нервюрі в середній частині — 11 мм. Вага: 87 г. Місце виявлення: 50°04.669 північ, 27°41.326 схід; фрагменти виявлено на відстані 1,5 м один від одного.

2. Наконечник списа бронзовий (№ 14; рис. 15: 3). Перо у вигляді витягнутого трикутника із заокругленою основою. По середині пера розташована нервюра, що розширюється вниз і плавно переходить у втулку. Верхня частина нервюри біля вістря напівкругла в перетині. Нижче нервюра роздвоюється, утворюючи посередині поздовжній жолобок; приблизно від центру пера вниз центром жолобка йде ще одна поздовжня нервюра. Втулка відламана; основа втулки овальна в перетині. Довжина частини наконечника, що збереглася, — 139 мм. Довжина пера — до 130 мм; ширина — до 39,5 мм. Перетин втулки у місці зламу — 20,5 × 19 мм; розміри з середини — 13 × 10 мм. Вага: 68 г. Місце виявлення: 50°04.814 північ, 27°41.141 схід; 24 м на захід від південної частини розкопу 3 (2013).

3. Наконечник списа бронзовий, фрагмент вістря (№ 35; рис. 15: 2). По середині пера розташована нервюра, напівкругла в перетині. Зсередини в місці зламу простежується верхня частина внутрішньої порожнини втулки. Довжина частини наконечника, що збереглася, — 33 мм; ширина пера — до 15 мм. Товщина пера по нервюрі — до 7 мм. Вага: 7 г. Місце виявлення: 50°04.614 північ, 27°41.271 схід. Поруч знайдено крем'яний відбійник.

4. Наконечник списа бронзовий, фрагмент вістря (№ 55; рис. 15: 1). По середині пера розташована нервюра, напівкругла в перетині. Довжина частини наконечника, що збереглася, — 21,7 мм; ширина пера — до 12,2 мм. Товщина пера по нервюрі — до 6 мм. Вага: 3 г. Місце виявлення: розкоп 3 (2013), квадрат И/2, глибина 0–0,25 м.

Упряж (рис. 17: 4)

Псалий бронзовий стрижнеподібний тридірчастий (№ 7; рис. 17: 4). Виготовлений зі стрижня підокруглого в перетині. Центральна частина плавно потовщується. У ній виготовлено наскрізний овальний отвір; по краях стрижня у тій самій площині розташовано ще по одному круглому отвору. Псалий вигнутий плугом (?); зламаний на два фрагменти. Довжина псалия — 115 мм. Діаметр прута — до 8,2 мм. Перетин потовщення в центральній частині — 11,2 × 11,6 мм. Розмір центрального отвору — 14 × 4 мм. Діаметр бічних отворів — 4 мм. Вага: 34 г. Місце виявлення: 50°04.809 північ, 27°41.188 схід¹⁰.

Прикраси (рис. 17: 1–3)

1. Шпилька-стилет бронзова, гордіївського типу (?), фрагмент стрижня (№ 9; рис. 17: 3). Стрижень круглий у перетині, порожнистий у верхній частині, звужується донизу. У верхній частині фрагмент орнаментований гравіруванням. Зверху донизу представлені такі елементи композиції: густа коса сітка — чотири горизонтальні лінії — коса більш широка сітка — одна горизонтальна лінія. У нижній частині фрагмента розташовані чотири глибокі поперечні вм'ятини, нанесені під різними кутами¹⁰; тут стрижень трохи згинається під кутом близько 8°. Довжина фрагмента — 67,6 мм. Діаметр верхнього зламу — 8 мм; нижнього — 6 мм. Вага: 17 г. Місце виявлення: 50°04.814 північ, 27°41.170 схід.

2. Браслет бронзовий із розімкненими кінцями, два фрагменти (№ 12; рис. 17: 1). Виготовлений із прута круглого в перетині, що зву-

¹⁰ Ці вм'ятини не могли з'явитися внаслідок пошкодження плугом. Складається враження, що стрижень цілеспрямовано вигинали чи ламали (?).

жується до кінців. Браслет орнаментований гравіруванням поперечними лініями, що утворюють п'ять заштрихованих ділянок, розділених чотирма просвітами; закінчення прута також не заштриховані. Діаметр браслета, що реконструюється, — близько 90 × 80 мм. Товщина прута в середній частині — до 10,5 мм. Вага: 58 г. Місце виявлення: 50°04.814 північ, 27°41.159В; 50°04.815 північ, 27°41.158 схід.

3. Браслет бронзовий, фрагмент (№ 25; рис. 17: 2). Виготовлений із гладкого прута круглого в перетині. Довжина фрагмента — 22 мм. Діаметр прута — 6,5 × 6 мм. Вага: 3 г. Місце виявлення: 50°04.677 північ, 27°41.409 схід.

Заготовки виробів та злитки металу (рис. 14: 5; 16: 2–3)

1. Прут бронзовий, фрагмент (№ 11; рис. 14: 5). Овальний у перетині. Бічні сторони паралельні. Нижня частина прута клиноподібно звужується до торця. Торець заокруглений у плані. Довжина фрагмента — 72 мм. Перетин у зламі — 6 × 4 мм. Вага: 10 г. Місце виявлення: 50°04.813 північ, 27°41.170 схід.

2. Злиток бронзи (№ 44; рис. 16: 3). Розміри — 42 × 43,5 × 10,5 мм. Вага: 60 г. Місце виявлення: 50°04.794 північ, 27°41.315 схід.

3. Злиток бронзи (№ 22; рис. 16: 2). Розміри — 26,5 × 23 × 5 мм. Вага: 7 г. Місце виявлення: 50°04.699 північ, 27°41.417 схід.

Аналіз металевих виробів доби пізньої бронзи

Усі знахідки доби бронзи можуть бути поділені на дві різні за кількістю групи: I — вироби, що представляють культурні впливи та / або безпосередні імпорти з Карпато-Дунайського регіону; II — вироби, пов'язані з місцевими культурами Північного Причорномор'я.

Перша група («імпорт»)

До неї належать такі вироби: однолезові ножі, серпи, кельти, дволезові ножі-кинжалі, фрагмент леза меча, наконечники копій, браслети. Усі вироби, віднесені до першої групи, мають широкі аналогії в археологічних культурах Карпато-Подунав'я періоду BrD–HaA (Mozsolics 1967; Petrescu-Dîmbovița 1977; Müller-Karpe 1980; Дергачев 2010; 2011).

Безвушкові **кельти** досить часто трапляються в різних культурах зазначеного періоду Карпато-Дунайського регіону (Дергачев 2011; Petrescu-Dîmbovița 1977); відомі вони й на території Західної України: на Галичині (Крушельницька 1985, рис. 11: 10; 24: 6; 25: 18), Буковині (Ільків 2008). Ве-

ликий кельт із трапецієподібною фаскою міг бути як безвушковим, так і з одним вушком (Petrescu-Dîmbovița, 1977; Дергачев 2010; 2011; Крушельницька 1985, рис. 11). Кельт (одновушковий?) зі скошеним догори краєм втулки та вертикальними нервюрами по краях корпусу має аналоги в Румунії (Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 343: 8).

Характерними виробами завершального періоду епохи пізньої бронзи Карпато-Дунайського регіону є **серпи**, що мають дві паралельні нервюри вздовж спинки. Серпи з кнопкою на п'яті (№ 15) належать до типу Koszider/Косидер верхньотиської (угорської) серії (Дергачев, Бочкарєв 2002, с. 275-285; Mozsolics 1967, taf. 49, 54, 55). Значна частина їх походить із скарбів, знайдених на території Румунії (Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 47: 12–13; 223 та ін.). Поява таких серпів на схід від Карпат може бути пов'язана з поширенням культури Гава (Дергачев, Бочкарєв 2002, с. 285). Фрагмент серпа з отвором на руків'ї (№ 29), мабуть, слід віднести до типу Heleşteni/Хелештень прикарпатсько-трансільванської серії (Дергачев, Бочкарєв 2002, с. 237-256).

Цілісноліті **однолезові ножі** карпато-дунайського походження з плоским руків'ям з отворами під заклепки в Північному Причорномор'ї знайдені в Галичині (Борщовичі; скарб із Неділиськ) (Крушельницька 1985, с. 83, рис. 25: 7–9), на Поділлі (Гордіївка, кургани 6, 7, 15, 24) (Berezanskaja, Kločko 1998, taf. 11: 6; 13: 8; 24: 1; 43: 2). Леза ножів із Борщовичів, Неділиськи, кургану 15 Гордіївки, як і на ножах № 8 та № 10 Войцехівки, прикрашені поздовжнім рядом півкіл, що утворюють хвилю. Однак простий стрижнеподібний черешок ножа № 10 вибивається із серії наведених вище ножів, імовірно, будучи відображенням місцевих традицій металообробки.

Кільцеподібне навершя має ніж із кургану 31 Гордіївського могильника (Berezanskaja, Kločko 1998, taf. 58: 1). Такі руків'я мають широкі аналогії серед ножів, що походять із території Румунії (Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 154: 16–18; 246: 7–13; Müller-Karpe 1980, taf. 373: 23, 27). Практично повним аналогом ножа № 31 з Войцехівки (пласке двотаврове руків'я з отворами під заклепки, орнаментоване лезо з горбатою спинкою) є ніж із Мекленбурга (Slate 9/2) пізнього бронзового віку (Jungbronzezeit) (Müller-Karpe 1980, taf. 514: J: 7). Морфологічно подібний ніж із кургану 38 Гордіївки має не кільцеподібне, а дископодібне навершя (Berezanskaja, Kločko 1998, taf. 80: 1). Звертає увагу стилістич-

на подоба оформлення кільцеподібного навершя на ножах та у шпильок із кільцеподібною голівкою, відчутне поширення яких у Північному Причорномор'ї припадає якраз на період BrD–HaA (Лысенко 2004; 2021a, с. 34–37).

Ножі-кинджали із цільнолитим руків'ям з отвором для заклепок відомі в комплексах пізнього бронзового віку, розташованих на території Угорщини (Müller-Karpe 1980, taf. 372: A: 10–11), у скарбах Румунії періоду HaA (Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 201: 17; 241). У румунських скарбах представлені й ножі-кинджали з підокруглою в перетині нервюрою (Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 245: 6, 10).

Значний інтерес викликає знахідка фрагмента леза бронзового **меча**. Такий ступінчастий перетин мають леза багатьох мечів періоду HaA1 з території Румунії (Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 125: 14; 156: 6; 169: 14, 19; 250: 6, 9, 11).

Наконечники **списів** із полум'яподібним пером і ступінчастою нервюрою також представлені в комплексах кінця епохи пізньої бронзи з території Угорщини (Mozsolics 1967, taf. 54: 6, 8–10; Müller-Karpe 1980, taf. 372: A: 6–9), Румунії (Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 52: 9–10; 54: 7; 56: 27; 130: 12–13; 156: 22), українського Закарпаття (Балагури 2001, рис. 81: 6); відомі полум'яподібні наконечники списів з кількома паралельними рядами нервюр (Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 93: 1). У цьому ж регіоні трапляються й наконечники списів із подовжено-підтрикутним пером із нервюрою, що роздвоюється/розтворюється донизу (Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 107: 3; Балагури 2001, рис. 84: 27).

Браслети з розімкненими кінцями широко представлені в комплексах доби пізньої бронзи Румунії, Угорщини, українського Закарпаття. Серед них відомі як орнаментовані групами поперечних врізних ліній (Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 29: 12–13; 32: 10–11; 34: 7; 40: 3), так і з гладкого прута (Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 40: 11; 41: 10–11; 46: 16–18; 49: 6–7; 58: 10 та ін.; Mozsolics 1967, taf. 59: 7; Балагури 2001, рис. 67: 6–7; 102: 13) При цьому неорнаментовані браслети з кінцями, що не сходяться, сходяться та заходять одне за інше, відомі також на пізньобронзових пам'ятках степової та лісостепової зон Північного Причорномор'я (Лысенко 2021a, с. 61–63), що дозволяє допускати також і місцеве походження такого браслета.

Друга група знахідок («автохтонна»)

Група представлена псалієм та фрагментом шпильки-железа. Прямі аналогії войцехівському

псалію, виготовлені з металу, нам не відомі. Однак він має найближчі аналогії серед кістяних стрижнеподібних псаліїв білорудівського горизонту ТКК (Білорудівський ліс; Суботівське городище, житло 6; Суботів, садиба Б. Хмельницького) (Тереножкін 1976, рис. 85: 1, 3–5). Велика серія таких кістяних псаліїв та їх заготовок походить із житла майстра-косторіза на передмісті городища білозерської культури Дикий Сад (Козленко 2018, рис. 2: 25–40). Бронзовий стрижнеподібний псалій із овальним отвором у потовщеній центральній частині походить зі скарбу Томешть (Tomești) у Румунії (Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 87: 8), проте на торцях замість отворів він має кругові жолобки.

Рідкісною знахідкою є також фрагмент *шпильки-железа* гординського типу. Два такі вироби походять із кургану 16 Гординки (Berezanskaja, Клоцько 1998, taf. 27; Гошко 2011a, с. 41–44; 2011b, с. 160). Ще дві депаспортизовані шпильки-железа зберігаються в Національному музеї історії України (Гошко 2005; 2011a, с. 45–47; 2011b, с. 182–185; Лысенко, Лысенко, Якубенко 2008).

До «автохтонної» групи умовно також можемо віднести бронзовий прут і два невеликі бронзові злитки, відносячи їх до категорій «заготовки» та «сировина».

Можливо, **прут** є заготовкою браслета з розімкненими кінцями. Такі заготовки відомі у скарбах бронзових виробів, виявлених по обидва боки Карпат (Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 24: 9; 118: 20; Пивоваров, Ільків 2009, рис. 3: 14).

Злитки різних розмірів і форми відомі в багатьох скарбах епохи пізньої бронзи Румунії (Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 8: 6–7; 58: 17; 72: 16; 82: 3; 167: 10; 273: 1–7; 277: 3–6; 283: 18; 285: 21–23; 290: 18–19; 303: 13; 313: 21; 331: 7–11; 335: 4–5; 342: 9–10; 359: 20–25; 364: 2), Угорщини (Mozsolics 1967, taf. 40, 42, 43, 73, 74), Молдови (Дергачев 1975, с. 11, рис. 2: 8), Західної України (Пивоварів, Ільків 2009, с. 20, рис. 2: 19–21).

Можемо припустити, що як мінімум частина розглянутих знахідок пізнього бронзового віку входила до складу розораного скарбу/скарбів (?), заритого/заритих на площі могильника. Загальна вага знахідок становить 795 г. Враховуючи сильну фрагментацію більшості речей, їх сукупна вага могла досягати 1,8–2 кг¹¹.

¹¹ При цьому можна бути впевненими, що у зв'язку з інтенсивним багаторічним пограбуванням пам'ятки, увага до якої зумовлена розташованим на протилежному березі р. Случ літописним городищем Колодяжин, явно не всі речі з умовного комплексу потрапили до колекції.

Як було зазначено вище, на полі навпроти городища Колодяжин було знайдено три вироби раннього залізного віку, скіфського та сарматського часів.

Гривна (торквес) бронзова із розімкненими кінцями, фрагмент (№ 43; рис. 18: 3). Поверхня оформлена у вигляді кулькоподібних вузликів, підовальних у перетині; внутрішня поверхня виробу сплюснена. Кінець, що зберігся, являє собою диск, підовальний у перетині. Гривна відлита в декілька прийомів на бронзовий дріт основи, овальний у перетині. Розміри гривни, що реконструюються, — близько 120 × 180 мм. Перетин торця — 19,0 × 22,5 мм; перетин вузликів — від 14 × 15 до 9 × 11 мм. Перетин дроту основи — до 5,5 × 8,0 мм. Вага: 92 г. Місце виявлення: 50°04.813 північ, 27°41.169 схід.

Безпосередніх повних аналогій виробу нам віднайти не вдалося. Однак за низкою ознак можемо попередньо датувати гривну в межах пізнього гальштату — ранього латену (НаС–LtВ).

Сережка-підвіска бронзова цвяхоподібна (№ 50; рис. 18: 1). Диск порожнистий, круглий у плані, сегментоподібний у перетині. До центру диска зсередини припаяний петлеподібно загнутий дріт, круглий у перетині, протилежний кінець якого закінчується потовщенням у вигляді невеликої кульки. Загальна довжина виробу — 35 мм. Діаметр диска — 14 мм; висота сегмента — 3 мм. Діаметр дроту — 2 мм. Вага: 2 г. Місце виявлення: 50°04.688 північ, 27°41.429 схід.

Знахідка має широкі аналогії серед старожитностей скіфської лісостепової (переважно ранньоскіфського часу) та підгірцевсько-милоградської культур (Даниленко 1956, с. 10, табл. II: 1–2; V: 18–21; Мельниковская 1967, с. 84, рис. 31: 8; Петренко 1978, с. 21, 24, табл. 16: 1–13, 15–20, 22–41, 46; 17: 1–7; Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 54, 71, 80, рис. 16: 20–21; 20: 1) та може бути датована в межах VII—V ст. до н.е.

Браслет бронзовий із виступами, фрагмент (№ 17; рис. 18: 2). Виступи підовально-опуклі, розташовані окремо, по три в ряд. Збереглося три ряди. Зовнішній діаметр браслета, що реконструюється, — 8,5 см, внутрішній — 7 см. Перетин круглий, діаметром 0,6–0,7 см. Перетин по виступах — до 0,9 × 1,1 мм. Вага: 15 г. Місце виявлення: 50°04.796 північ, 27°41.269 схід.

Такі браслети з виступами (по три в ряд) належать до пізньоантичного часу та датуються в широких межах II ст. до н.е. — IV ст. н.е. (Лысенко 2021в, с. 490–494, рис. 15).

Інтерпретація характеру підвищень, досліджених у 2013 р. на території Войцехівського могильника, залишається неоднозначною. Власне, залишки поховання (розсіяна кремація) були виявлені лише в центральній частині підвищення, дослідженого розкопом № 3. Однак деякі об'єкти, досліджені на інших розкопах, також можуть бути, з певною ймовірністю, інтерпретовані як залишки поховань. Підпрямокутна яма, зафіксована в кургані на розкопі № 1 (об'єкт 4), за формою, пропорціями і розмірами загалом відповідає поховальним ямам доби пізньої бронзи, що дозволяє припускати інтерпретацію її як кенотафа¹². Ями, досліджені на розкопі № 2, певною мірою нагадують поховання пізньої сосницької та милоградської культур¹³. Варто також підкреслити, що культурний шар усіх трьох розкопів навряд чи можна визнати за поселенський.

Звернемо також увагу, що ще у 20-ті рр. XX ст. насипи курганних груп Войцехівського могильника добре спостерігалися на полях, очищених від лісу (деякі з них добре видно навіть зараз). Тому, на нашу думку, малоімовірно, що територія курганного могильника, яка «заселялася» за призначенням ще в третій чверті II тис. до н.е., була у безпосередньо наступний період (кінець II — початок I тис. до н.е.) використана спорідненим населенням у побутових цілях, особливо за візуальної наявності навкруги близько сотні курганів.

Особливо це стосується кургану, дослідженого розкопом № 1, залишеного населенням фінального, білогрудівського горизонту ТКК. Весь комплекс у сукупності за своїми ознаками можна поставити в один ряд із багатьма курганами могильників раннього та класичних горизонтів комарівської культури могильників Буківна

¹² За визначенням Ю. А. Смирнова, кенотаф — це «поховання, в якому поховальна споруда морфологічно відповідає стереотипу (конкретного) некрополя, але не містить останків померлого або його символічного заступника. (Параметрично кенотаф може не відповідати стереотипу конкретного некрополя, тобто його розміри можуть бути максі/мінімізовані)» (Смирнов 1997, с. 176).

¹³ Ці поховання здійснювалися у невеликих круглих та підовальних ямах та містили невелику кількість кальцинованих кісток (Мельниковская 1967, с. 43–45). Іноді в ямах фіксуються лише золисто-вуглисті плями без будь-яких інших знахідок. Такі об'єкти наявні, наприклад, у курганах на могильниках пізньої сосницької — ранньої милоградської культур в уроч. Гремляче на околиці Житомира (Махно, Лысенко, Лысенко 2020), Прибор на Гомельщині (Кривальцевіч, Бычкоу 1996) тощо.

(Лысенко и др. 2015), Дорогоща (Винокур, Гуцал, Мегей 1995), Нетішин (Березанська, Гершкович, Самолук 1998), курганами-«зольниками» білогрудівського типу (Березанська, Тітенко 1954; Березанская 1985, с. 510). Можливо, цей ряд може бути доповнений і т. зв. «житловими насипами» підкарпатської культури шнурової кераміки та ранньої комарівської культури з Кавського на Львівщині (Бернкович (б. р.), спр. 9; Свешніков 1974, с. 28). Найближче до кургану 1 (2013) групи 4 Войцехівського могильника стоїть курган 3 (2012) групи 1 могильника Буківна на Івано-Франківщині (Лысенко и др. 2015, с. 17, рис. 15).

Ще в 1953 р. С. С. Березанська, відкинувши інтерпретацію курганів-«зольників» білогрудівського типу як побутових житлових споруд, запропонувала вбачати в них ритуальні об'єкти, пов'язані із домашнім вогнищем та солярними культами (Березанская 1985, с. 510)¹⁴. Пізніше дослідниця зіставила із зольниками білогрудівського типу й деякі кургани комарівської культури Нетішинського могильника (Березанська 2002). Але, гадаємо, принаймні частина ритуальних насипів, і в першу чергу розташована на території некрополів, навіть якщо вони не містили людських решток, можна інтерпретувати як ритуально-поховальні об'єкти. Деякі з них могли бути кенотафами, а деякі належати до мнемологічної (меморіальної) стадії некрологічного циклу (Смирнов 1997, с. 203-204).

Стосовно підвищень, досліджених розкопки № 2 та № 3, то вони дозволяють порушувати питання про використання особливостей ландшафту при проведенні на могильнику ритуальних (ритуально-поховальних) дій. Використання природних підвищень — для збільшення візуальних розмірів курганів при зменшенні витрат праці — ми раніше спостерігали

¹⁴ Не зупиняючись тут докладно на проблемі інтерпретації курганів-«зольників», підкреслимо лише, що в жодному разі не можна змішувати ритуальні (ритуально-поховальні?) курганоподібні споруди із смітниками на поселеннях, які заповнюють котловани покинутих жител та інших побутових споруд, зокрема на Суботівському городищі (Гершкович 2004; 2016).

Балагури, Э. А. 2001. *Население Верхнего Потисья в эпоху поздней бронзы*. Ужгород: УжНУ.

Бандрівський, М., Білик, М. 2016. Снітинський і Лубенський «скарби» в контексті проблеми східних впливів голіградської металеві індустрії. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 20, с. 325-348.

Березанская, С. С. 1985. Белогрудовская культура. В: Телегин, Д. Я. (отв. ред.). *Археология Украинской ССР*, 1. Киев: Наукова думка, с. 499-512.

на різних могильниках комарівської культури, зокрема на Войцехівському та Буківнянському (Лысенко и др. 2015; Лысенко, Лысенко 2024).

Із певними ритуалами може бути пов'язаний і умовний комплекс бронзових виробів пізнього бронзового віку, знайдений на площі курганної групи № 6. Принаймні деякі дослідники схильні розглядати певні скарби пізнього бронзового віку не як комплекси випадкових предметів, «... а як взаємопов'язану послідовність знаків, складену згідно з певними правилами» (Іванова 2011, с. 62-63; Бандрівський, Білик 2016, с. 327)¹⁵.

Наведений умовний комплекс бронзових виробів може бути сукупно датований у межах періоду BrD–NaA. Це міг бути скарб (скарби) впущений у природні підвищення або кургани (?). Палеопедологічні та інші дослідження, проведені на пам'ятках Галичини, Волині, Середнього Подніпров'я, дали змогу дослідникам дійти висновку, що в Правобережному Лісостепу в цей час відбувається посилення аридизації клімату кінця суббореалу, що спостерігається і в інших регіонах Північного Причорномор'я та Східної Європи в цілому (Герасименко 1997, с. 55-56; Дараган 2004, с. 36; Лысенко 2017). Зміни клімату, мабуть, призвели і до значних культурно-історичних змін у Чорноморсько-Балтійському регіоні. У Правобережному Лісостепу це знайшло відображення у поступовому розпаді на білогрудівському етапі комарівської культури ТКК (Лысенко 2012) та посиленні тиску культур Карпато-Дунайського регіону заключного періоду доби пізньої бронзи (Гава-Голігради та ін.).

Надійшла 04.06.2024

¹⁵ Погоджуючись загалом із М. С. Бандрівським у питанні можливості інтерпретації деяких скарбів пізнього бронзового та раннього залізного віку як ритуальних комплексів, вважаємо за потрібне підкреслити, що в жодному разі не поділяємо погляд на «Лубенський скарб» та «Снітинський скарб» як на закриті археологічні комплекси, а тим більше висновки, зроблені на підставі подібних «комплексів». Походження цих «скарбів» темне, і дуже ймовірно, що вони є збіркою різних за походженням випадкових речей, які потрапили до складу «скарбів» уже в наш час із певними комерційними, далекими від науки цілями.

Березанська, С. С. 2002. Про новий тип пам'яток тшинецької культури. *Вісник Нетішинського краєзнавчого музею*, 1, с. 178-184.

Березанська, С. С., Гершкович, Я. П., Самолук, В. О. 1998. Розкопки курганів тшинецької культури на р. Горинь. В: Козак, Д. Н., Гаврилук, Н. О. (ред.). *Археологічні відкриття в Україні 1997–1998 рр.* Київ: ІА НАНУ, с. 53-54.

Березанська, С. С., Тітенко, Г. Т. 1954. Нові розкопки пам'яток білогрудівського типу. *Археологія*, IX, с. 119-132.

- Бернкович, К. В. (б. р.) *К вопросу о «Жилых насыпях» культуры инуровой керамики в верхнем Поднестровье*. Науковий архів ІА НАНУ, ф. 31, спр. 9.
- Бурдо, Н. Б. 2004. Войцехівка. В: Відейко М. Ю. (гол. ред.). *Енциклопедія трипільської цивілізації*, 2. Київ: Укрполіграфмедіа, с. 103-104.
- Винокур, Й, Гуцал, А., Мегей, В. 1995. Дослідження курганів доби бронзи у селі Дорогощі на Волині. *Записки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка*, ССХХХV, с. 433-465.
- Гамченко, С. С. 1924. *Раскопки 1924 г. на Волини Сергея Гамченка*. Науковий архів ІА НАНУ, ф. 3, спр. 46-48.
- Герасименко, Н. П. 1997. Природная среда обитания человека на юго-востоке Украины в позднеледниковье и голоцене (по материалам палеогеографического изучения археологических памятников). *Археологический альманах*, 6, с. 3-64.
- Гершкович, Я. П. 2004. Феномен зольников белогрудовского типа. *Российская археология*, 4, с. 104-113.
- Гершкович, Я. П. 2016. *Суботовское городище*. Киев: Стародавній Світ.
- Гончаров, В. К. 1948. *Отчет о работах Волынской Подольской археологической экспедиции 1948 года*. Науковий архів ІА НАНУ, ф. 64, спр. 1948/5.
- Гошко, Т. Ю. 2005. Два бронзові вироби з фондів Національного музею історії України. В: Отрощенко В. В. (відп. ред.). *На пошану С. С. Березанської (збірка наукових праць)*. Київ: Шлях, с. 235-240.
- Гошко, Т. Ю. 2011а. *Металобробка у населення Правобережної Лісостепової України за доби пізньої бронзи*. Київ: ІА НАНУ.
- Гошко, Т. Ю. 2011б. *Металеві вироби з Гордіївки. Гордіївський могильник*. В: Клочко, В. І. (ред.). *Гордіївський могильник*. Вінниця: Вінницький обласний краєзнавчий музей, с. 151-236.
- Даниленко, В. М. 1956. Дослідження пам'яток підгірського та бобринського типів на Київщині в 1950 р. *Археологічні пам'ятки УРСР*, VI, с. 5-16.
- Дараган, М. Н. 2004. Палеоекономіка населення Жаботинського поселення. В: Гаврилюк, Н. А. (отв. ред.). *Палеоекономіка раннього залізного віку на території України*. Київ: Шлях, с. 32-63.
- Дергачёв, В. А. 1975. *Бронзовые предметы XIII-VIII вв. до н.э. из Днестровско-Прутского междуречья*. Кишинёв: Штиинца.
- Дергачёв, В. А. 2010. *Топоры-кельты поздней бронзы Карпато-Подунавья. 1. Одноушковые кельты с арковидными фасками*. Кишинёв: Институт культурного наследия АН Молдовы.
- Дергачёв, В. А. 2011. *Топоры-кельты поздней бронзы Карпато-Подунавья. 2. Кельты и серпы Нижнего Подунавья*. Кишинёв: Институт культурного наследия АН Молдовы.
- Дергачёв, В. А., Бочкарёв, В. С. 2002. *Металлические серпы поздней бронзы Восточной Европы*. Chişinău: ВАШ.
- Иванова, С. В. 2011. Клады бронзового века: функции артефактов и семиотика дискурса. *Материалы по археологии Северного Причерноморья*, 12, с. 62-85.
- Ільків, М. 2008. Знахідки кельтів у межиріччі Верхнього Сирету та Середнього Дністра. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 12, с. 375-386.
- Ковпаненко, Г. Т., Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 1989. *Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья*. Киев: Наукова думка.
- Козленко, Р. А. 2018. Жилище мастера-костореза на предмете городища Дикий Сад. *Емінак*, 3 (3), с. 111-116.
- Крушельницька, Л. І. 1985. *Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи (рубіж епох бронзи і заліза)*. Київ: Наукова думка.
- Кривальцьвіч, М. М., Бычкоу, М. У. 1996. Прыбарскі курганні могильнікі эпохі бронзы. *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 9, с. 61-76.
- Лагодовская, Е. Ф. (б. р.) *Материалы к исслед. Войцеховских памятников*. Науковий архів ІА НАНУ, ф. 15, спр. 34-35.
- Лагодовська, О. Ф. 1948. Войцехівський могильник бронзової доби на Волині. *Археологія*, II, с. 62-77.
- Лагодовская, Е. Ф. 1954. Войцеховское позднетрипольское поселение. *Краткие сообщения института археологии (У)*, 3, с. 86-89.
- Лагодовська, О. Ф., Захарук, Ю. М. 1956. Нові дослідження Войцехівського могильника. *Археологічні пам'ятки УРСР*, VI, с. 69-74.
- Левицький, І. Ф. 1929. Пам'ятки мегалітичної культури на Волині. *Антропологія*, II, с. 192-222.
- Левицький, І. Ф. 1930. Домовина кінця неолітичної доби на побережжі середньої течії р. Случі (с. Колодяжне на Волині). *Записки ВУАК*, I, с. 159-178.
- Лысенко, С. Д. 2012. Тшинецкий культурный круг и проблемы перехода к раннему железному веку в Северной Украине. *Российский археологический ежегодник*, 2, с. 263-275.
- Лысенко, С. Д. 2017. Екологічний базис тшинецького культурного кола. В: Шидловський П. С. (відп. ред.). *Людина і Ландшафт. Первісна археологія Східної Європи. Vita Antiqua*, 9. Київ: Центр палеоетнологічних досліджень ім. Хв. Вовка, с. 222-231.
- Лысенко, С. Д., Лысенко, С. С. 2011. Вклад С. С. Гамченко в изучение памятников тшинецкого культурного круга. В: Платонова, Н. И. (отв. ред.). *История археологии: личности и школы*. Материалы Международной научной конференции к 160 летию со дня рождения В. В. Хвойки. Киев, Украина, 5-8. 10. 2010. Санкт-Петербург: Нестор-История, с. 217-230.
- Лысенко, С. Д., Лысенко, С. С. 2024. Курганна група 3 Войцехівського могильника комарівської культури. *Археологія*, 4, с. 61-85. <https://doi.org/10.15407/arheologia2024.04.061>
- Лысенко, С. Д., Лысенко, С. С., Якубенко, Е. А. 2008. Булавки-жезлы из собрания Национального музея истории Украины. В.: Савинов Д. Г. (ред.). *Случайные находки: хронология, атрибуция, историко-культурный контекст*. Материалы тематич. науч. конф. Санкт-Петербург, 16-19 декабря 2008 г. Санкт-Петербург: СПбГУ, с. 61-65.
- Лысенко, С. Д., Шкляревский, Е. И., Разумов, С. Н., Лысенко, С. С. 2015. Курганний могильник комаровської культури у с. Буковна (результати досліджень 2010-2013 гг.). *Материалы по археологии и истории античного и средневекового Крыма*, 7, с. 11-49.
- Лысенко, С. С. 2004. Булавки с кольцевидной головкой с территории Украины. *Матеріали та дослідження з археології Східної України*, 2. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, с. 291-305.
- Лысенко, С. С. 2021а. *Украшения населения Северного Причерноморья эпохи поздней бронзы*. Кишинёв; Киев: Stratum plus. <https://doi.org/10.55086/sparee21albarpnbsr>
- Лысенко, С. С. 2021б. Гальштатско-латенские и позднеантичные браслеты с выступами. *Материалы по археологии и истории античного и средневекового Причерноморья*, 13, с. 483-534. 10.53737/2713-2021.2021.96.26.013
- Манігда, О. В., Лысенко, С. Д. 2014. Маловідоме городище в системі літописного Колодяжина на р. Случ. В: Козак, Д. Н. (гол. ред.). *Археологічні дослідження в Україні 2013*. Київ; Луцьк: ІА НАНУ, с. 121-122.
- Махно, Е. В., Лысенко, С. Д., Лысенко, С. С. 2020. О культурно-хронологической принадлежности могильника Гремячье на Житомирщине. *Емінак*, 1, с. 342-363. [https://doi.org/10.33782/emina2020.1\(29\).397](https://doi.org/10.33782/emina2020.1(29).397)
- Мельниковская, О. Н. 1967. *Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке*. Москва: Наука.
- Петренко, В. Г. 1978. *Украшения Скифии VII — III вв. до н.э.* Археология СССР. Свод археологических источников, Д4-5. Москва: Наука.

Пивоваров, С., Ільків, М. 2009. Нові знахідки скарбів епохи бронзи — раннього заліза на території Західної України. В.: Отрошенко, В. В. (відп. ред.) *Взаємозв'язки культур епох бронзи і раннього заліза на території Центральної та Східної Європи. Збірка наукових праць на пошану Лариси Іванівни Крушельницької*. Київ; Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, с. 89-98.

Свєшніков, І. К. 1974. *Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III — на початку II тисячоліття до нашої ери*. Київ: Наукова думка.

Свєшніков, І. К. 1983. *Культура шаровидних амфор*. Археология СССР. Свод археологических источников, В1-27. Москва: Наука.

Смирнов, Ю. А. 1997. *Морфология преднамеренного погребения*. Москва: Восточная литература.

Тереножкин, А. И. 1976. *Киммерийцы*. Киев: Наукова думка.

Berezanskaja, S. S., Kločko, V. I. 1998. *Das Gräberfeld von Hordeevka*. Archäologie in Eurasien 5. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf GmbH.

Mozsolics, A. 1967. *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpodlás*. Budapest: Akadémiai kiadó.

Müller-Karpe, H. 1980. *Bronzezeit (Dritter Teilband, Tafeln)*. Handbuch der Vorgeschichte IV. München: C. H. Beck.

Petrescu-Dîmbovița, M. 1977. *Depozitele de bronzuri din România*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.

*Serhii D. Lysenko*¹, *Svitlana S. Lysenko*²

¹ PhD, Senior Research Fellow, the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, the Department of Archaeology of the Eneolithic — Bronze Age, ORCID 0000-0001-9624-0364, suraganga1@gmail.com

² PhD, Senior Research Fellow, the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, the Department of Archaeology of the Eneolithic — Bronze Age, ORCID: 0000-0001-6713-6074, sspssl@gmail.com

LATE BRONZE AND EARLY IRON AGE ASSEMBLAGES OF THE VOITSEKHIVKA CEMETERY (BASED ON RESEARCH OF 2013)

Studies of the Voitsekhivka cemetery, located on the left bank of the Sluch River middle region in Eastern Volyn, started in 1924, continued in 1948–1949, and renewed by the Fastiv Archaeological Expedition in 2011–2013. Most of the excavated barrows are dated from the middle to the third quarters of the 2nd millennium BC, and refer to the classical horizons of the Komariv culture of the Trzcinec cultural circle. Three kurgan-like eminence were studied in 2013 at different places of the site, containing materials from the Late Bronze Age to the Early Iron Age. One mound was a ritual assemblage, possibly a cenotaph; the other two were natural hills into which the objects of the indicated periods were sunk. The research in 2013 significantly extended the chronological range of the site's existence, and also allowed considering the question of using landscape features when performing ritual activities on the cemetery.

The authors also analyse a set of metal items of the Late Bronze Age discovered in 2013 by the Fastiv Archaeological Expedition in the ploughed layer of the barrow group no. 6 of the Voitsekhivka cemetery. The collection includes 31 items, mostly fragmented. These are seven knives, five sickles, foursocketed axes, three knives-daggers, a fragment of a sword blade, four spearheads, a cheekpiece, a fragment of a pin-wand of a Hordiivka type, two bracelets, a fragment of a rod, two bronze ingots. Finds can be dated preliminary to the BrD–HaA period. It cannot be excluded that at least some of the finds were part of a plowed-up hoard/hoards buried at the cemetery's territory.

All metal finds of the Late Bronze Age can be divided into two groups of different sizes. The first group (“import”) includes single-edged knives, sickles, celts, double-edged daggers, a fragment of a sword blade, spearheads, and bracelets. All these products find many analogies in the archaeological cultures of the Carpathian-Danube basin. The second group of finds (“autochthonous”) is represented by items associated with local cultures of the Northern Black Sea region. These include a rod-shaped three-hole cheekpiece and a fragment of a Hordiivka-type pin-wand, as well as a metal rod (a bracelet blank?) and metal ingots.

Key words: Volyn, Voitsekhivka cemetery, Early Iron Age, Late Bronze Age, Komariv culture, barrows.

References

- Balaguri, E. A. 2001. *Naselenie Verkhnego Potisia v epokhu pozdnei bronzy*. Uzhgorod: UzhNU.
- Bandrivskiy, M., Bilyk, M. 2016. *Snityn and Lubny “Hoards” in the Context of Problem of Eastern Influences of Holihrady Metal Industry. Materialy i doslidzhennia z arkeologii Prykarpattia i Volyni*, 20, p. 325-348.
- Berezanskaia, S. S. 1985. Belogradovskaia kultura. In: Telegin, D. Ia. (ed.). *Arkheologiiia Ukrainkoi SSR*, 1. Kyiv: Naukova dumka, p. 499-512.
- Berezanska, S. S. 2002. Pro novyi typ pamiatok tshynetskoi kultury. *Visnyk Netishynskoho kraieznavchoho muzeiu*, 1, p. 178-184.
- Berezanska, S. S., Hershkovych, Ya. P., Samoliuk, V. O. 1998. Rozkopky kurhaniv tshynetskoi kultury na r. Horyn. In: Kozak, D. N., Havryliuk, N. O. (eds.). *Arkheolohichni vidkryttia v Ukraini 1997–1998 rr*. Kyiv: IA NANU, p. 53-54.
- Berezanska, S. S., Titenko, H. T. 1954. Novi rozkopky pamiatok bilohrudivskoho typu. *Arheologia*, IX, p. 119-132.
- Bernkovich K. V. (w. y.). *K voprosu o “Zhilykh nasypakh” kultury shnurovoi keramiki v verkhnem Podnestrove*. Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 31, no. 9.
- Burdo, N. B. 2004. Voitsekhivka. In: Videiko, M. Yu. (ed.). *Entsyklopediia trypilskoi tsyvilizatsii*, 2. Kyiv: Ukrpolihrafmedia, p. 103-104.

- Vynokur, Y., Hutsal, A., Mehei, V. 1995. Doslidzhennia kurhaniv doby bronzы u seli Dorohoshchi na Volyni. *Zapysky Naukovoho tovarystva im. T. H. Shevchenka u Lvovi*, CCXXXV, p. 433-465.
- Gamchenko, S. S. 1924. *Raskopki 1924 g. na Volyni Sergeia Gamchenka*. Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 3, no. 46-48.
- Gerasimenko, N. P. 1997. Prirodnaia sreda obitannia cheloveka na iugo-vostoke Ukrainy v pozdnelednikovoe i golotsene (po materialam paleogeograficheskogo izucheniia arkheologicheskikh pamiatnikov). *Arkheologicheskii almanakh*, 6, p. 3-64.
- Gershkovich, Ia. P. 2004. Fenomen zolnikov belogrudovskogo tipa. *Rossiiskaia arkheologiya*, 4, p. 104-113.
- Gershkovich, Ia. P. 2016. *Subotovskoe gorodishche*. Kyiv: Starodavnii Svit.
- Goncharov, V. K. 1948. *Otchet o rabotakh Volynsko-Podolskoi arkheologicheskoi ekspeditsii 1948 goda*. Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, no. 1948/5.
- Hoshko, T. Yu. 2005. Dva bronzovi vyroby z fondiv Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. In: Otroshchenko, V. V. (ed.). *Na poshamu S. S. Berezanskoi (zbirka naukovykh prats)*. Kyiv: Shliakh, p. 235-240.
- Hoshko, T. Yu. 2011a. *Metaloobrobka u naselennia Pravoberezhnoi Lisostepovoi Ukrainy za doby piznoi bronzы*. Kyiv: IA NANU.
- Hoshko, T. Yu. 2011b. Metalevi vyroby z Hordiivky. Hordiivskiy mohyl'nyk. In: Klochko, V. I. (ed.). *Hordiivskiy mohyl'nyk*. Vinnytsia: Vinnytsiia oblasnyi kraieznavchyi muzei, p. 151-236.
- Danylenko, V. M. 1956. Doslidzhennia pamiatok pidhirs'koho ta bobryts'koho typiv na Kyivshchyni v 1950 r. *Arkheolohichni pamiatky URSR*, VI, p. 5-16.
- Daragan, M. N. 2004. Paleoeconomika naselennia Zhabotinskogo poselennia. In: Havryliuk, N. A. (ed.). *Paleoeconomika ranoho zaliznogo viku na terytorii Ukrainy*. Kyiv: Shliakh, p. 32-63.
- Dergachev, V. A. 1975. *Bronzovye predmety XIII-VIII vv. do n.e. iz Dnestrovsko-Prut'skogo mezhdurechia*. Kishinyov: Shtiintsia.
- Dergachev, V. A. 2010. *Topory-kelty pozdnei bronzы Karpato-Podunavia. 1. Odnoushkovyye kelty s arkovidnyimi faskami*. Kishinev: Institut kulturnogo nasledii AN Moldovy.
- Dergachev, V. A. 2011. *Topory-kelty pozdnei bronzы Karpato-Podunavia. 2. Kelty i serpy Nizhnego Podunavia*. Kishinev: Institut kulturnogo nasledii AN Moldovy.
- Dergachev, V. A., Bochkarev, V. S. 2002. *Metallicheskie serpy pozdnei bronzы Vostochnoi Evropy*. Chisinau: VASh, 2002.
- Ivanova, S. V. 2011. Klady bronzovogo veka: funktsii artefaktov i semiotika diskursa. *Materialy po arkheologii Severnogo Prichernomoria*, 12, p. 62-85.
- Ilkiv, M. 2008. Findings of the bronze celts on the territory of the Upper Siret and Middle Dnister. *Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni*, 12, p. 375-386.
- Kovpanenko, G. T., Bessonova, S. S., Skoryi, S. A. 1989. *Pamiatniki skifskoi epokhi Dneprovskogo Lesostepnogo Pravoberezhia*. Kyiv: Naukova dumka.
- Kozlenko, R. A. 2018. Dwelling of the Bone Carver on the Outskirts of the Hillfort Dikiy Sad. *Eminak*, 3 (3), p. 111-116.
- Krushelnytska, L. I. 1985. *Vzaimozv'iazky naselennia Prykarpattia i Volyni z plemenamy Skhidnoi i Tsentralnoi Yevropy (rubizh epokh bronzы i zaliza)*. Kyiv: Naukova dumka.
- Kryvalcevič, M. M., Byčokōy, M. U. 1996. Prybarskij kurhannyja mohilniki epokhi bronzы. *Historyčna-archiealohičny zbornik*, 9, p. 61-76.
- Lagodovskaia, E. F. (w. y.). *Materialy k issled. Voitsekhovskikh pamiatnikov*. Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 15, no. 34-35.
- Lahodovska, O. F. 1948. Voitsekhivskiy mohyl'nyk bronzovoi doby na Volyni. *Arheologia*, II, p. 62-77.
- Lagodovskaia, E. F. 1954. Voitsekhovskoe pozdnetripolskoe poselenie. *Kratkie soobshcheniia instituta arkheologii (U)*, 3, p. 86-89.
- Lahodovska, O. F., Zakharuk, Yu. M. 1956. Novi doslidzhennia Voitsekhivskoho mohyl'nyka. *Arkheolohichni pamiatky URSR*, VI, p. 69-74.
- Levytskyi, I. F. 1929. Pamiatky mehalitychnoi kultury na Volyni. *Antropolohiia II*. Kyiv, p. 192-222.
- Levytskyi I. F. 1930. Domovyna kintsia neolitychnoi doby na poberezhzhi serednoi techii r. Sluchi (s. Kolodiazhne na Volyni). *Zapysky VUAK*, I, p. 159-178.
- Lysenko, S. D. 2012. Tshinets Cultural Circle and the Beginning of the Iron Age in North Ukraine. *Rossiiskii arkheologicheskii yezhegodnik*, 2, p. 263-275.
- Lysenko, S. D. 2017. Ecological Base of Trzcinec Cultural Circle. In: Shydlovskiy P. S. (ed.). *Liudyna i Landshaft. Pervisna arkheolohiia Skhidnoi Yevropy. Vita Antiqua*, 9. Kyiv: Tsentr paleoetnolohichnykh doslidzhen im. Khv. Vovka, p. 222-231.
- Lysenko, S. D., Lysenko, S. S. 2011. Vklad S. S. Gamchenko v izuchenie pamiatnikov tshinetskogo kulturnogo kruga. In: Platonova, N. I. (ed.). *Istoriia arkheologii: lichnosti i shkoly*. Materialy Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii k 160 letiiu so dnia rozhdeniia V. V. Khvoiki. Kyiv, Ukraine, 5-8.10.2010. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriia, p. 217-230.
- Lysenko, S. D., Lysenko, S. S. 2024. Barrow Group 3 of the Voytsehovka cemetery of the Komarov Culture. *Arheologia*, 4, c. 61-85. <https://doi.org/10.15407/arheologia2024.04.061>
- Lysenko, S. D., Lysenko, S. S., Yakubenko, E. A. 2008. Bulavki-zhezly iz sobraniia Natsionalnoho muzeia istorii Ukrainy. In: Savinov D. G. (ed.). *Sluchainye nakhodki: khronologiia, atributatsiia, istoriko-kulturnii kontekst*: Materialy tematich. nauch. konf. Sankt-Peterburg, 16-19 dekabria 2008 g. Sankt-Peterburg: SPbGU, p. 61-65.
- Lysenko, S. D., Shklyarevskii, E. I., Razumov, S. N., Lysenko, S. S. 2015. Barrow Cemetery of Komarovskaia Culture near Bukovna Village (Results of Researches 2010-2013). *Materialy po arkheologii i istorii antichnogo i srednevekovogo Kryma*, 7, p. 11-49.

- Lysenko, S. S. 2004. Ringheaded Pins from Ukrainian Territory. *Materialy ta doslidzhennia z arkeolohii Skhidnoi Ukrainy*, 2. Lugansk: Vid-vo SNU im. V. Dalia, p. 291-305.
- Lysenko, S. S. 2021a. *Adornments of the Late Bronze Age Population in the North Black Sea Region*. Kishinev; Kyiv: Stratum plus. <https://doi.org/10.55086/sparee21albapnbsr>
- Lysenko, S. S. 2021b. Hallstatt — La Tène and Late Classical Bracelets with Projections. *Materialy po arkeologii i istorii antychnogo i srednevekovogo Prichernomorja*, 13, p. 483-534. 10.53737/2713-2021.2021.96.26.013
- Manihda, O. V., Lysenko, S. D. 2014. Malovidome horodyshche v systemi litopysnoho Kolodiazhyna na r. Sluch. In: Kozak, D. N. (ed.). *Archaeological Researches in Ukraine 2013*. Kyiv; Lutsk: IA NANU, p. 121-122.
- Makhno, E. V., Lysenko, S. D., Lysenko, S. S. 2020. On the Cultural and Chronological Attribution of the Gremiachie Cemetery in the Zhytomyr Region. *Eminak*, 1, p. 342-363. [https://doi.org/10.33782/eminak2020.1\(29\).397](https://doi.org/10.33782/eminak2020.1(29).397)
- Melnikovskaia, O. N. 1967. *Plemena Iuzhnoi Belorussii v rannem zheleznom veke*. Moskva: Nauka.
- Petrenko, V. G. 1978. *Ukrasheniia Skifii VII–III vv. do n.e.* Arkheologiiia SSSR. Svod arkeologicheskikh istochnikov, D4–5. Moskva: Nauka
- Pyvovarov, S., Ilkiv, M. 2009. Novi znakhidky skarbiv epokhy bronzy – ranoho zaliza na terytorii Zakhidnoi Ukrainy. In: Otroshchenko, V. V. (ed.). *Vzaiemozviazky kultur epokh bronzy i ranoho zaliza na terytorii Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy. Zbirka naukovykh prats na poshanu Larysy Ivanivny Krushelnytskoi*. Kyiv; Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, p. 89-98.
- Svieshnikov, I. K. 1974. *Istoriia naseleennia Peredkarpattia, Podillia i Volyni v kintsi III — na pochatku II tysiacholittia do nashoi ery*. Kyiv: Naukova dumka.
- Sveshnikov, I. K. 1983. *Kultura sharovidnykh amfor*. Arkheologiiia SSSR. Svod arkeologicheskikh istochnikov, VI–27. Moskva: Nauka.
- Smirnov, Iu. A. 1997. *Morfologiiia prednamerenного pogrebeniia*. Moskva: “Vostochnaia literatura”.
- Terenozhkin, A. I. 1976. *Kimmeriitsy*. Kyiv: Naukova dumka.
- Berezanskaja, S. S., Kločko, V. I. 1998. *Das Gräberfeld von Hordeevka*. Archäologie in Eurasien 5. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf GmbH.
- Mozsolics, A. 1967. *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpodlás*. Budapest: Akadémiai kiadó.
- Müller-Karpe, H. 1980. *Bronzezeit (Dritter Teilband, Tafeln)*. Handbuch der Vorgeschichte IV. München. München: C. H. Beck.
- Petrescu-Dîmbovița, M. 1977. *Depozitele de bronzuri din România*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.

І. О. ЧЕЧУЛІНА

ЧОРНОЛАКОВИЙ ПОСУД У ЗІБРАННІ АНТИЧНОЇ КОЛЕКЦІЇ СТАРОГО МУЗЕЮ (БЕРЛІН, НІМЕЧЧИНА): ПОГЛЯД ІЗ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Статтю присвячено попереднім результатам спільного українсько-німецького проєкту, спрямованого на дослідження аттичного чорнолакового посуду з античного зібрання берлінського Старого музею. Опубліковано раніше невідомі матеріали з фондів музею, що були знайдені на території Північного Причорномор'я, зокрема, в Ольвії Понтійській.

Ключові слова: аттична чорнолакова кераміка, музейне зібрання, Старий музей Берліна, Північне Причорномор'я.

Аттична кераміка посідає особливе місце серед численних артефактів, що зберігаються у світових музеях. Традиційно більшу частину колекцій складають розписні вазы з фігурними орнаментами. Проте простий чорнолаковий посуд, що приваблював колекціонерів значно менше, завжди супроводжував більш коштовні вироби у великих зібраннях (рис. 1).

Колекція класичних старожитностей берлінського Старого музею (The Antikensammlung, Staatlichen Museen zu Berlin) вважається однією з найбагатших у Європі. Королівські особи Пруссії збирали її понад 350 років, колекціонуючи раритети та предмети мистецтва.

Велика частина колекції присвячена саме давньогрецькому періоду, що охоплює проміжок від X до I ст. до н. е. Також у зібранні представлені численні експонати римського часу. Багато предметів походять з Етрурії, Кіпру, Греції та північно-причорноморського регіону. Постійна експозиція музею, на жаль, містить невелику кількість чорнолакового посуду, представлену однією вітриною, разом зі скляним посудом та іншими предметами повсяк-

дення. Проте фонди музею зберігають доволі значну кількість чорнолакового посуду як аттичного, так і явно італійського походження (Chechulina 2023b).

Ця колекція знахідок у більшості була опублікована лише один раз у 1885 р. археологом і тогочасним директором музею Адольфом Фуртвенглером (Adolf Furtwängler). Дослідник доповнив каталоги своїх попередників — Левезова й Герхарда, додав до них новопродбані предмети (Kästner 2002, S. 137). Номери його каталога зараз використовують як дійсні інвентарні номери для грецького й етрусського тонкостінного керамічного посуду, придбаного до 1885 р.

Два томи цієї, безперечно, фундаментальної роботи стали першим друкованим списком давньогрецьких ваз Берлінського музею, що були розділені за епохами, стилями, жанрами та формами. Опис містив короткі відомості про вазу, походження, місце знахідки, опис декору, графіті й написів. На жаль, ця публікація містить лише короткий перелік знахідок, що були придбані під час роботи дослідника в музеї та до цього періоду (Furtwängler 1885).

У подальші роки лише деякі з найбільш атрактивних чорнолакових ваз були вибірково опубліковані (Kunisch 1967; Gehrig, Greifenhagen, Kunisch 1968; Gehrig 1975; Heilmeyer 1988; Hrsg. Schade 1988; Hrsg. Grüßinger, Kästner, Scholl 2011; Hrsg. Kästner, Langner, Rabe 2007; Schone-Denkinger 2014). Таким чином, доволі довгий час колекція аттичного чорнолакового посуду та його імітацій залишалась поза увагою дослідників.

Матеріали й методи

Співпраця зі Старим музеєм офіційно почалась у червні 2022 р. Куратор античного зібрання Н. Цимерман-Ельсефій та заступник директора М. Майшбергер люб'язно запропонували розпочати новий проєкт із дослідження раніше не опублікованої колекції простого чорнолакового посуду. Зібрання нараховувало близько 200 ваз різно-

© ЧЕЧУЛІНА Ірина Олексіївна, 2026 — доктор філософії, старший науковий співробітник відділу античної археології, Інститут археології НАН України, ORCID: 0000-0003-3783-6277, chechulina_iryana@iananu.org.ua

© Інститут археології НАН України, 2026

Ця стаття відкритої доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>